

คุ้มมือบทไทธำมรงค์

สำนึกดิเนลิมพระเกียรติ เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี
 วันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 และเนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี วันครองราชย์
 ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระพุทธรูปเทวปฏิมากร ในพระอุโบสถ
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
รัชกาลที่ ๑

ตอนที่ ๑ พระนิवासสถานเดิม

เมื่อครั้งที่กรุงศรีอยุธยายังรุ่งเรืองเป็นราชธานีอยู่นั้น พระนครแห่งนี้มีผู้คนเข้ามาติดต่การค้าขายตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานบ้านเรือนหลายชาติหลายภาษาจนได้ชื่อว่า เป็นเมืองท่าศูนย์กลางการค่านานาชาติแห่งหนึ่งในภูมิภาคอุษาคเนย์

ในช่วงเวลาที่บ้านเมืองยังดีนี้เอง ขุนนางผู้หนึ่งในราชสกุลเก่าแก่ที่สืบเชื้อสายมาจากเจ้าแม่ วัดดุสิต มารดาเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) แต่แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช นามว่า ทองดี รับราชการเป็นเสมียนตราในกรมมหาดไทย มีบรรดาศักดิ์เป็นพระอักษรสุนทร ได้สมรสกับบุตรคหบดี นามว่า ดาวเรืองหรือหยก แล้วมาตั้งนิवासสถาน ณ ย่านบ้านจีนหลังป้อมเพชร ทั้งสองท่านนี้ คือพระชนกพระชนนีในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระชนกนั้นภายหลังทรงสถาปนาพระบรมอัฐิขึ้นเป็นสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก ที่นิवासสถานเดิมมีพระอารามทรงสร้างถวายเป็นพระพุทธรูปคาสนา ได้รับการปฏิสังขรณ์เป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามตามความหมายในพระนามพระชนกพระชนนีว่า **วัดสุวรรณดาราราม**

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระนามเดิมว่าทองด้วง เสด็จพระราชสมภพในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๒๗๙ ครั้นทรงรับราชการในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวสุริยสมรินทร์ (สุ-ริ-ยา-มะ-ริน) ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้ไปดำรงตำแหน่ง หลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี ได้สมรสกับบิดาเศรษฐีชาวบางช้าง เมืองสมุทรสงคราม นามว่า นาก เมื่อพระชนมายุ ๓๒ พรรษา ได้เข้ารับราชการสมัยกรุงธนบุรีในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้รับตำแหน่งพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา ทรงรับหน้าที่ไปทำศึกสงครามปราบปรามอริราชศัตรู สร้างความมั่นคงแก่พระนครตลอดรัชกาล ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เลื่อนขึ้นเป็น พระยาอภัยรณฤทธิ์ เจ้าพระยาจักรี และสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ตามลำดับ

ขณะที่ท่านัก ณ กรุงธนบุรี ได้ทรงตั้งบ้านเรือนอยู่ในกำแพงพระนคร ตรงปากคลองมอญ จนถึงตอนเหนือวัดบางว่าใหญ่ คือวัดระฆังโฆสิตารามในเวลาต่อมา นิवासสถานเดิมนั้นปรากฏคำเรียกในพระราชพงศาวดารว่า **บ้านหลวงที่วังเดิม** บ้าง **พระราชนิเวศน์** บ้าง ภายหลังเมื่อเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้วทรงสถาปนาพระอารามในที่เคยกประทับตามราชประเพณี พระราชทานนามมีความหมายบอกความเป็นมาแต่เดิมว่า **วัดวงศมุล** (วัด-วง-มุน)

ส่วนเรือนที่ประทับ โปรดให้ย้ายไปปลูกถวายวัดระฆังโฆสิตาราม เป็นเสนาสนะพระสงฆ์ ต่อมาโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นแม่กองทรงอำนวยการปฏิสังขรณ์เป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎก เรียกกันมาว่า **หอไตรวัดระฆัง** มีลักษณะเป็นเรือนไทยสามหลังแฝด ฝาปะกน บานประตูแกะสลักลวดลายกระหนกเครือเถา เขียนลายรดน้ำปิดทอง ผนังด้านในเขียนภาพเรื่องรามเกียรติ์ ฝีมือพระอาจารย์นาค ครูช่างมีชื่อครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์

วัดสุวรรณดารารามที่กรุงเก่า วัดวงศมุลและหอไตรวัดระฆังที่กรุงธนบุรี นับเป็นพระบรมราชานุสรณ์เนื่องในพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ ณ กรุงรัตนโกสินทร์

ตอนที่ ๒ สร้างกรุง

ภาพเขียนพระราชพงศาวดาร ตอนสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก กลับจากราชการทัพเมือง
เขมรภาพนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์โคลงพรรณนาไว้ว่า

● เวลาไชโยไชได้

เสด็จสู่เกษขุนกรี

บันดาลพระวรฉวี

งามสง่าหาคู่อ้าง

โยธีเห็นถนัดอื้อ

ต่างเทิดหัตถ์อภิวันท์

บารมีพระจักพลัน

ปราบยุคเข็ญเย็นแผ่

ดีถึ

เทียบช้าง

วรรณผ่อง ประภาแอ

อินมณีฤมิ

อัศจรรย์ ใจเออย

ท่วมเกล้า

ถึงเสวต ฉัตรพอ

ไพร่ฟ้าประชากรฯ

ครั้งนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงรับอัญเชิญจากเสนามัตยราชภูธรเสด็จเกลิงถวัลย
ราชสมบัติ มีพระชนมายุได้ ๔๗ พรรษา พระองค์ทรงพระราชดำริว่า เมืองธนบุรีฝั่งตะวันออกมีชัยภูมิดี
กว่าฝั่งตะวันตก จึงโปรดให้สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออก มีพิสัยเสาสหรั้งเมือง ณ วันอาทิตย์ เดือน
หก ขึ้น ๑๐ ค่ำ เวลาอรุณ ๕๔ นาที ตรงกับวันที่ ๒๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๒๕

พระราชครูวามเทพมุนี หัวหน้าคณะพรหมณ์ กล่าวว่า ...“การสร้างบ้าน สร้างเมืองควรจะมี
เสาสหรั้ง เสาเมืองขึ้นมา ก็กำหนดขึ้นว่าพิธีกรรมนั้น แบ่งเป็นหลายขั้นตอน ขั้นตอนแรกๆ ก็คือ ลงยันต์
พระสุริยาทรงกลดล้อมรอบดวงเมืองซึ่งเขียนลงบนแผ่นทองคำ หมายถึงความมี ความเจริญ ความสว่าง
รุ่งเรืองเหมือนดังพระอาทิตย์ ดวงเมืองที่เขียนไว้อยู่ศูนย์กลางของยันต์นั้น ก็คือ วัน เวลาที่วางเสา
หลักเมืองลงบนแผ่นดิน”

เสาสหรั้งเมืองครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นเสาไม้ชัยพฤกษ์มีไม้แก่นจันทน์ประกับนอก ยอดทรงดอกบัว
ตูมลงรักปิดทอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างเสาสหรั้งเมืองขึ้นอีกหลักหนึ่ง เป็น
เสาไม้ชัยพฤกษ์หัวเม็ดทรงมณฑป และโปรดให้บรรจุดวงพระชาติาพระนครใหม่

หลังจากทำพิธียกเสาสหรั้งเมือง ซึ่งเป็นเสมือนหลักชัยอันมั่นคงของพระนครเป็นเบื้องต้นแล้ว
โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกโดยสังเขป เมื่อวันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๑ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๔๔
ตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ เฉลิมพระปรมาภิไธยในพระสุพรรณบัฏว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชวรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรพรรดิราชาธิบดินทร์ ฯลฯ

โปรดให้สถาปนามหาปราสาท พระราชมณเฑียรสถานที่สวยงาม รวมทั้งพระอารามในพระบรม
มหาราชวังเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนิรันตปฏิมากร พระราชทานนามว่า **วัดพระศรีรัตนศาสดาราม**
และตั้งนามพระนครใหม่ให้ตรงกับนามพระพุทธรูปนิรันตปฏิมากรว่า **กรุงเทพมหานครวรรัตนโกสินทร์** *
มหินทราวุธยา มหาดิลกภพ นพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต
สภะกษัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์ เป็นพระมหานครที่ราชภูธรได้อยู่อาศัยโดยร่มเย็น สืบมาจนทุกวันนี้

*ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้แก่วัดพระรัตนโกสินทร์

ตอนที่ ๓ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก สถาปนาวังหน้า วังหลัง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี สร้างพระนครพระราชมณเฑียรสถานแล้ว โปรดให้สร้างเครื่อง มงคลสิริราชูปโภคสำหรับตั้งแตงมณฑลพระราชพิธี และถวายเป็นเครื่องบรมขัตติยราชอิสริยยศแห่ง ความเป็นสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า

ต่อมาในพุทธศักราช ๒๓๒๘ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตำราตามแบบ อย่างโบราณราชประเพณี ซึ่งโปรดให้ไปสืบค้นจากตำราราชาภิเษกครั้งกรุงเก่า มีขั้นตอนโดยลำดับ คือ สรงพระมุรธาภิเษก ณ มณฑปพระกระยาसन ทรงรับน้ำอภิเษกซึ่งพราหมณ์และราชบัณฑิตถวาย ณ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ ทรงรับการถวายเครื่องมงคลสิริราชูปโภค เช่น พระสุพรรณบัฏ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ พระแสงอัฐฎาฐิ พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร ณ พระที่นั่งภัทรบิฐ การพระ ราชพิธีต่อจากนี้คือ การเสด็จออกมหาสมาคม ทรงรับการถวายพระยาช้างต้น พระยาม้าต้น เรือ พระที่นั่ง ราชรถ เครื่องสูงเฉลิมพระเกียรติยศ รวมทั้งสิบสองท้องพระคลังแล้วมีพระปฐมบรม ราชโองการ ว่า “พรรณพฤกษ ขลธิ แลสิ่งของในแผ่นดินทั่วเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงแทนมิได้นั้น ตาม แต่สมณชีพราหมณาจารย์ราชภูรปราชฐานเถิด”^{*} พระราชพิธีที่ต่อเนื่องกัน คือโปรดให้สมโภชพระนคร ฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดารามและยังโปรดให้รักษาประเพณีครั้งกรุงเก่า ทรงสถาปนาพระอิสริยยศ สมเด็จพระอนุชาธิราช พระนามเดิม บุญมา ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ที่พระมหาอุปราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ และทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศร์ พระนามเดิม ทองอิน ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือกรมพระราชวังหลัง^๑ เป็นบำเหน็จ ความชอบในราชการทัพเมืองเหนือ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๘ ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข สมัยรัตนโกสินทร์ มีเพียงในสมัยรัชกาลที่ ๑ เพียงรัชกาลเดียว ส่วนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถาน มงคลมีมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้ยกเลิกและให้มีตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารนับแต่นั้นมา

^{*}พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์

^๑ คำเรียกภาษาพูดของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

ตอนที่ ๔ พระชัยหลังช้าง พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล

พระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรีบรมราชเจ้า โปรดให้สร้างเมื่อมีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามราชประเพณีโบราณนั้น มีพุทธลักษณะพิเศษต่างจากพระพุทธรูปทั่วไป เรียกชื่อสืบมาว่า **พระชัย หรือ พระชัยวัฒน์**

ลักษณะที่ต่างจากพระพุทธรูปอื่นๆ คือ เป็นพระพุทธรูปขนาดย่อม ขัดสมาธิเพชร พระหัตถ์ซ้ายถือพัดยศแทนการวางพระหัตถ์บนพระเพล พระหัตถ์ขวาทอดบนพระเพลเกือบจรดพื้น อย่างที่เรียกว่า **พระพุทธรูปปางมารวิชัย** และมีฉัตรห้าชั้นกั้นถวาย ท่านผู้รู้สันนิษฐานว่า พระชัยน่าจะมาจากพระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งหมายถึงการชนะมาร แต่พระชัยวัฒน์ หมายถึงการชนะอุปสรรคภัยอันตราย และมีชัยเหนืออริราชศัตรู

ปรากฏหลักฐานครั้งกรุงศรีอยุธยาว่า ได้มีการสร้างพระชัยเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำพระเจ้าแผ่นดินทุกรัชกาล เพื่อทรงสักการะ อัญเชิญประดิษฐานในมณฑลพิธี และเชิญไว้ใกล้ชิดพระองค์ในการเสด็จพระราชดำเนินออกนอกพระนคร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือการเสด็จไปราชการทำศึกสงคราม หากเสด็จไปโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารค ปรากฏในตำราการจัดขบวนเสด็จครั้งกรุงเก่าว่า เชิญพระชัยในเรือพระที่นั่งสุพรรณหงส์บ้าง เรือพระที่นั่งกิ่งพื้นแดงบ้าง

สมัยรัตนโกสินทร์ มักเชิญพระชัยในเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช ถ้าเสด็จโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคกระบวนช้าง ก็อัญเชิญพระชัยประดิษฐานบนหลังช้าง แต่เมื่อเสด็จไปทัพจะเชิญพระชัยห่อผ้าขาวต่างเครื่องรางไปในกองทัพเพื่อชัยชนะในการสงคราม จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **พระชัยหลังช้าง**

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ ปรากฏหลักฐานว่า โปรดให้หล่อพระชัยสององค์คู่กัน องค์หนึ่งขนาดใหญ่ องค์เป็นเงิน ฐานสูงเป็นทองคำมีผ้าทิพย์ เป็นพระชัยประจำรัชกาล เนื่องจากมีขนาดใหญ่จึงเรียกกันว่า **พระชัยใหญ่** อีกองค์หนึ่ง เป็นพระชัยเงิน มีขนาดเล็ก เรียกกันว่า **พระชัยหลังช้าง** และโปรดให้อัญเชิญพระชัยหลังช้างประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคู่กับพระชัยประจำรัชกาล และพระพุทธรูปสำคัญองค์อื่นๆ ในคราวมีศึกสงครามก็ยังคงรักษาราชประเพณี เชิญพระชัยนำเสด็จสืบมา และยังโปรดให้เชิญพระชัยประจำรัชกาลทั้ง ๒ องค์ ตั้งในพระแท่นมณฑล เมื่อมีการพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง เช่น พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา

เนื่องจากเป็นพระพุทธรูปสำคัญยิ่งมาตั้งแต่การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยต่อมา เมื่อมีการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระมหาจักรีบรมราชจักรี จึงโปรดให้สร้างพระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล เป็นราชประเพณีสืบมา

ตอนที่ ๕ วังรอบพระนคร...ป้องกันกรุง

การสถาปนากรุงเทพมหานคร ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้สร้างพระราชวังหลวง วังหน้า วังหลัง แบ่งปันหน้าที่กันรักษาพระนคร ตามยุทธศาสตร์ที่ทรงวางไว้

ด้านทิศเหนือ มีวังริมป้อมพระสุเมรุ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ยังเหลือร่องรอยประตูวังมาจนปัจจุบัน ด้านทิศใต้ วังใกล้ป้อมจักรเพชร พระราชทานเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ด้านใต้ใกล้กำแพงพระบรมมหาราชวัง เป็นวังที่ประทับของกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ (กรม-มะ-หมื่น-นะ-ริน-ทะ-ระ-พิ-ทักษ์) วังรักษาพื้นที่ริมคลองคูเมืองเดิมด้านเหนือ อยู่ที่พักคลองวัดชนะสงคราม กรมพระราชวังบวรสถานมงคล พระราชทานให้เป็นที่ประทับของกรมขุนสุนทรภูเบศร์ ข้าหลวงเดิม

ในเวลาต่อมา ทรงพระราชดำริให้สร้างวังใกล้พระบรมมหาราชวังดูจปรการพระนครชั้นใน ได้แก่ พื้นที่ตรงข้ามพระบรมมหาราชวังด้านเหนือ โปรดให้สร้างวังเจ้านายสำคัญ ๓ วัง เรียงกันจากแม่น้ำเจ้าพระยา คือ วังถนนหน้าพระลานวังตะวันตก หรือวังท่าพระ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนกระษัตราธิราช หรือเจ้าฟ้าหมื่น ภายหลังเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ในรัชกาลที่ ๒ และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ปัจจุบันเป็นที่ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร วังถนนหน้าพระลานวังกลาง พระราชทาน พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุโณทัย ภายหลังเป็นที่ประทับของเจ้าฟ้าอาภรณ์ และเจ้าฟ้าชายกลาง คือ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเทพพลภาค^{*}

ส่วนพื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ใต้ตำหนักแพหรือท่าราชวรดิฐไปจนถึงท่าเตียน เป็นที่ตั้งวังสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี และวังสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์ ปัจจุบันไม่มีวังเหลืออยู่แล้ว และทางปากตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โปรดให้สร้างวังพระราชทานเจ้านาย เรียงรายกัน ๓ วัง วังบ้านปูน พระราชทานพระองค์เจ้าขุนเณร มีชื่อตรอกเจ้าขุนเณรหรือตรอกวัดระฆังเป็นหลักฐานมาจนทุกวันนี้ วังสวนมังคุด พระราชทานเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนครเรศ (เจ้า-ฟ้า-กรม-มะ-หลวง-นะ-ริน-น-นะ-เรศ) และวังสวนลิ้นจี่ เป็นวังของกรมพระราชวังหลัง

วังเจ้านายสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์รายรอบพระนคร จึงเป็นเสมือนป้อมปราการชั้นใน ที่แข็งแรงมั่นคง เพื่อให้เจ้าของวัง ได้ปันหน้าที่กันรักษาพระนคร เสริมกับยุทธศาสตร์ที่ทรงมอบให้พระบรมวงศานุวงศ์ ไปช่วยทำศึกสงคราม นับเป็นพระอัจฉริยภาพของสมเด็จพระมหากษัตริย์ราช ผู้ทรงเป็นแม่ทัพกรำศึกด้วยพระองค์เองตลอดมา

* วังถนนหน้าพระลานวังกลางและวังตะวันออก ปัจจุบันเป็นที่ทำการของกรมศิลปากร

ตอนที่ ๖ ชุมชนต้นกรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาราชธานีแห่งใหม่ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ชาวกรุงเทพฯ ในยุคต้นกรุง ยังคงมีทั้งพลเมืองชาวบางกอก ชาวธนบุรีที่อยู่อาศัยมาแต่เดิม ชาวกรุงเก่าที่อพยพหลบภัยโยกย้ายกลับมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ณ เมืองหลวงใหม่ ผู้ที่ถูกเกณฑ์มาช่วยสร้างกรุง รวมทั้งผู้ที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารจากบ้านเมืองใกล้เคียง

ถิ่นย่านของชาวกรุงเทพฯ แต่เมื่อแรกสร้างกรุง จึงมีทั้งย่านชาวไทยพื้นถิ่น และย่านชนต่างภาษา มีชื่อเรียกตามลักษณะการประกอบอาชีพทำมาหากินบ้าง ตามกลุ่มชาติพันธุ์บ้าง และบ้างก็เรียกชื่อตามบ้านเมืองที่เคยอยู่มาแต่ก่อน เช่น ทางฟากตะวันออก โปรดให้ชุมชนชาวจีนของพระยาราชานครศรีอยู่ ที่สวนตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม จนถึงคลองวัดสำเพ็ง ชาวเขมรเข้ารีต โปรดให้ไปอยู่กับพวกเชื้อสายโปรตุเกส ที่นับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก เหนือวัดสมอรายหรือวัดราชาธิวาส เรียกว่า **บ้านเขมร** และใกล้ๆ กันเป็นชุมชนชาวญวนเข้ารีต เรียกว่า **บ้านญวน** อีกกลุ่มหนึ่งคือ ชาวลาว ตั้งบ้านเรือนอยู่หลายท้องที่ แต่ละที่เรียกว่า **บ้านลาว** เช่น บ้านลาวย่านบางไส้ไก่ บ้านลาวย่านบางขุนพรหม บ้านลาวย่านบางยี่ขัน และที่บ้านช่างหล่อ หลังวัดระฆัง กลุ่มชาติพันธุ์กลุ่มใหญ่อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร คือ ชาวมอญหรือชาวมอญ โปรดให้อยู่รวมกันที่สามโคก ปทุมธานีบ้าง ปากเกร็ดนนทบุรีบ้าง มีอาชีพทำอิฐ ปั่นหม้อ ทำไร่นา ตามความถนัดที่มีมาแต่เดิม ในคลองบางกอกใหญ่ทั้งสองฟาก เป็นย่านที่อยู่ของชาวมุสลิมมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้พระราชทานที่ดินตั้งมัสยิดกุฎีหลวง ชาวบ้านเรียกว่า **บ้านแขกกะดีใหญ่**

นอกจากนี้ยังมีชุมชน เรียกชื่อถิ่นย่านที่อยู่ตามการประกอบอาชีพและแหล่งการค้า เช่น **บ้านพานถม** ทำเครื่องถม เคยอยู่บริเวณหลังวัดปรินายก ทุกวันนี้ยังมีช่างถมที่เชิงสะพานเฉลิมวันชาติเหลืออยู่เพียงแห่งเดียว ย่านตีทอง ตีทองคำเปลว เดิมเรียกว่า **บ้านช่างทอง** ตั้งอยู่ตั้งแต่ถนนตีทองถึงสี่แยกคอกวัว **บ้านดอกไม้** หลังวัดสระเกศ ทำดอกไม้ไฟ หรือดอกไม้เพลิง **บ้านบาตร** ทำบาตรเหล็กด้วยวิธีดั้งเดิม คือ การขึ้นรูปด้วยมือ เชื่อว่ามีมาแต่แรกสร้างกรุงเทพฯ ปัจจุบันยังมีช่างทำบาตรอยู่ที่บ้านบาตรไม่มากแล้ว และ **บ้านครัว**^{*} มีความชำนาญในการทำ

กรุงเทพมหานครวันนี้ ผ่านช่วงเวลาการเป็นบ้านเมืองมานานกว่า ๒๐๐ ปี โดยมีชุมชนทั้งพื้นถิ่นและต่างชาติต่างภาษาร่วมกันก่อร่างสร้างเมืองให้เจริญก้าวหน้าตามยุคสมัย เป็นมหานครที่สวยงามน่าอยู่มาจนทุกวันนี้

* ชุมชนบ้านครัวเป็นไทยมุสลิมเชื้อสายจามอพยพเข้ามาแต่สมัยอยุธยา เมื่อเสียกรุงชาวจามได้อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพมหานคร ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดให้อพยพครัวเขมรและครัวจามเข้ามาตั้งครัวเรือนที่บ้านป่าไผ่ชายทุ่งพญาไท ซึ่งอยู่ใกล้กัน ภายหลังมีการสร้างมัสยิดสำหรับปฏิบัติศาสนกิจด้วย ชาวมุสลิมเชื้อสายจามเหล่านี้ได้รับราชการในกรมอาสาจามซึ่งเป็นหน่วยรบทางเรือ

ตอนที่ ๗ ตำราพิชัยสงคราม ปินใหญ่ป้องกันพระนคร

ในปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นปฐมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ นั้น ได้โปรดให้ศึกษาตำราพิชัยสงครามของข้าศึก รวมทั้งให้ตรวจสอบชำระตำราพิชัยสงครามที่ชำรุดสูญหาย แล้วขุบขึ้นใหม่ คือ เขียนด้วยภาพและอักษร เป็นต้นฉบับที่สมบูรณ์ครบถ้วนสำหรับพระนครตามราชประเพณี

ตำราพิชัยสงครามที่โปรดให้ขุบขึ้นใหม่นี้ ข้อมูลบานแพนกเขียนด้วยเส้นสีเหลือง ส่วนที่เป็นเนื้อหาเขียนด้วยเส้นสีทอง บ้างก็ใช้เส้นหรรดาสีเป็นช่องเขียนอักษรด้วยเส้นทอง แล้วยังมีภาพประกอบเขียนสีน้ำยาแบบภาพจิตรกรรมอย่างสวยงาม เป็นตำราพิชัยสงครามที่มีองค์ประกอบครบถ้วนทั้งการตั้งทัพ การเคลื่อนทัพ การจู่โจมข้าศึก รวมทั้งสรรพความรู้ที่ผู้เป็นแม่ทัพต้องรู้อย่างรอบด้าน เช่น ฤกษ์พิชัยสงคราม กลศึก ๒๑ ประการ การเลือกชัยภูมิที่ตั้งทัพ เป็นต้น ตำราพิชัยสงครามจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งสำหรับพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงเป็นจอมทัพ และหลักชัยของบ้านเมือง

สิ่งสำคัญที่โปรดให้สร้างไว้คู่กับตำราพิชัยสงคราม คือ ปินใหญ่ ซึ่งเป็นอาวุธยุทธโธปกรณ์ที่มีพลานุภาพทั้งการข่มขวัญอริราชศัตรูให้เกรงขามในเบื้องต้น และการสู้รบกับข้าศึกด้วยกลยุทธ์ต่างๆ ปินใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชดำริให้สร้างขึ้นไว้ประจำกองทัพสำหรับป้องกันพระนครในครั้งนั้น มีบันทึกอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า โปรดให้เกณฑ์ทองเหลืองทองแดงจากข้าราชการตามเบี้ยหวัดที่ได้รับ สถานที่หล่อปิน คือ บริเวณหน้าโรงละครริมประตูวิเศษไชยศรี ซึ่งโปรดให้มีโยน ละครกลางแปลงเล่นฉลองเป็นมงคลฤกษ์ก่อนหล่อปินด้วย

ปินใหญ่กระบอกแรกหล่อเสร็จแล้ว พระราชทานชื่อว่า **นารายณ์สังหาร** คู่กับ **ปินพญาตานี** ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลนำมาถวาย ต่อมาโปรดให้หล่อปินใหญ่เพิ่มขึ้นอีก ๖ กระบอก พระราชทานชื่อคล้องจองกันว่า **มารประไลย ไหวอรณพ พิรุณแสนหา พลิกพสุธาหงาย พระอิศวรปราบจักรวาล และพระกาฬมาลยาโลก** ปินใหญ่ที่หล่อขึ้นใหม่ทั้ง ๗ กระบอกนี้ เป็นปินขนาดใหญ่ที่นอกจากมีส่วนสัดและอำนาจการยิงตามมาตรฐานแล้ว ยังมีการตกแต่งด้วยลวดลายที่มีลักษณะประจำชาติสวยงามเป็นพิเศษ เช่น ปินมารประไลย ปินไหวอรณพ ที่ปากกระบอกผูกเป็นลายกระจังและลายประจำยาม ที่คอปินเป็นลายกระจังปฏิญาณ ที่ส่งงามแปลกตา คือ การผูกลวดลายรูปภาพบุคคล ภาพกระบี่ ภาพครุฑ ภาพหงส์อยู่ในลวดลายกระหนกอย่างกลมกลืน แล้วโปรดให้ทำโรงไว้เป็นคูๆ เพื่อรักษาประตูวิเศษไชยศรี*

ทั้งตำราพิชัยสงครามและปินใหญ่ที่ส่งงามน่าเกรงขามทั้ง ๗ กระบอก ได้เป็นส่วนหนึ่งของการป้องกันและสร้างความมั่นคงอยู่คู่พระนครมาแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ นานกว่า ๒๐๐ ปี

* ภายหลังนำไปตั้งที่หน้ากระทรวงกลาโหม

ตอนที่ ๘ การป้องกันพระราชอาณาเขต

เห็นจะสิ้นอายุพระนคร
เป็นป่าหญูารกดังพงไพร
คิดมากก็น่าอนิจจัง
ทั้งอารามเจดีย์ที่บูชา
ก็ทำลายยับยู่เป็นผุยผง
ยังไม่สิ้นศาสนา มารอาณ

ให้อาวรณ์ผู้รักษาหาไม่
แต่จะสาบสูญไปทุกทิวา
ด้วยกรุงเป็นที่ตั้งพระศาสนา
ปฏิมาฉลององค์พระทรงญาณ
เหมือนพระองค์เสด็จดับสังขาร
ทั้งเจดีย์วิหารก็สูญไป*

เพลงยาวพระราชนิพนธ์สมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท วังหน้าในรัชกาลที่ ๑ นี้สะท้อนความในพระราชหฤทัยเมื่อได้ทอดพระเนตรสภาพบ้านเมืองที่ถูกทำลายย่อยยับหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช ๒๓๑๐

ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงตั้งกรุงเทพมหานคร เป็นราชธานีแห่งใหม่แล้ว จึงทรงตั้งมั่นพระราชหฤทัยที่จักต้องป้องกันรักษาพระนครแห่งใหม่ไว้โดยสุดกำลัง ข้าราชการที่มีมาถึงพระนครในพุทธศักราช ๒๓๒๘ จึงเป็นเสมือนสิ่งทดสอบบรรดาแม่ทัพนายกองฝ่ายต่างๆ ของกรุงเทพฯ ว่า มีความพร้อมเพียงใด ที่จะรักษาราชธานีแห่งนี้ให้มั่นคงสถาพรสืบไป

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ไว้ใน **พระราชพงศาวดารเรื่องไทยรบพม่า** ว่า เป็นสงครามครั้งแรกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกว่า **ศึกเก้าทัพ** เพราะข้าศึกยกกองทัพขนาดใหญ่เข้ามา ๕ เส้นทาง รวม ๙ ทัพ ด้วยพระปรีชาสามารถที่ทรงผ่านการศึกครั้งใหญ่มาหลายครั้ง ได้ทรงจัดกองทัพ แบ่งเป็น ฝ่ายขัดดาทัพ ฝ่ายรักษาทางลำเลียง กองทัพใหญ่ ที่จะต่อสู้ระหว่างแม่ทัพกับแม่ทัพ และฝ่ายกองหนุนตั้งอยู่ในกรุงฯ ซึ่งพร้อมยกไปช่วยด้านที่มีศึกหนักในทันที

ศึกเก้าทัพครั้งนี้ทรงใช้กลยุทธ์ที่เหนือกว่า สามารถใช้กำลังพลน้อยสู้กับทัพใหญ่ได้อย่างชาญฉลาด จนข้าศึกพราชัยถอยทัพกลับในที่สุด ชัยชนะต่อข้าศึกครั้งนี้เป็นที่กล่าวขวัญไปทุกทิศทาง ทำให้คนไทยสิ้นความหวาดหวั่น และเกิดความมั่นใจในพระปรีชาสามารถว่า นับแต่นี้จะรักษาบ้านเมืองไว้ให้มั่นคงสืบไป ความเชื่อมั่นเช่นนี้ปรากฏให้เห็นในการศึกครั้งต่อมา คือ รบพม่าที่ท่าดินแดง พุทธศักราช ๒๓๒๔ ติเมืองทวาย พุทธศักราช ๒๓๓๐ ติเมืองพม่า พุทธศักราช ๒๓๓๖ พม่าตีเมืองเชียงใหม่ พุทธศักราช ๒๓๔๐ และขับไล่พม่าจากล้านนาไทย พุทธศักราช ๒๓๔๕

การศึกสงครามป้องกันรักษาพระราชอาณาเขตด้วยพระวิริยะตลอดรัชสมัยนั้น ทรงสะท้อนความมุ่งมั่นในพระราชหฤทัยไว้ในพระราชนิพนธ์กลอนเพลงยาว เรื่อง รบพม่าที่ท่าดินแดง ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก
จะป้องกันขอบขันฑเสมา

จะยกยอวรพุทธศาสนา
จะรักษาประชาชนมนตรี**

* พระนิพนธ์เพลงยาวเรื่องตีเมืองพม่า พิจารณาเนื้อความแล้วสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นเรื่องพระปารกไม่ได้เสด็จไปจริง มีความร่าเริงความเสียพระทัย เสียตายกรุงที่ถูกพม่าทำลายอย่างยับเยิน

** ตามต้นฉบับเดิมในสมุดไทย

ตอนที่ ๙ สัมพันธไมตรีเจ้าเขมร เจ้าอนัมก๊ก

นับแต่แรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์บ้านเมืองโดยรอบพระราชอาณาเขต ได้กลับมาผูกสัมพันธไมตรีดังเช่นเคยมีต่อกันมาแต่ครั้งกรุงเก่า ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงรับอุปถัมภ์ทุกหมู่ทุกเหล่าด้วยพระมหากรุณา เช่น บริเวณริมคลองรอบกรุง โปรดให้สร้างวังพระราชทานแก่ นักพระเองและพระญาติวงศ์ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ คนทั่วไปเรียกกันว่า **วังเจ้าเขมร** นักพระเองเอง เป็นพระโอรสสมเด็จพระนารายณ์ราชาแห่งกัมพูชา เมื่อเสด็จเข้ามาอยู่ในกรุงเทพมหานครมีพระชันษาเพียง ๑๑ ปี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเลี้ยงดูอย่างพระโอรสบุญธรรม เมื่อพระชันษาครบอุปสมบท โปรดให้ทรงผนวชพร้อมกับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าหลานเธอ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หลังจากลาสิกขาแล้ว โปรดให้กลับไปดูแลบ้านเมืองครองกรุงกัมพูชา พระราชทานพระนามตามวงศ์เดิมว่า **สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี** กรุงกัมพูชาจึงมีสัมพันธไมตรีอันดีต่อกันมาแต่ครั้งนั้น

และบริเวณซึ่งเป็นสถานทูตโปรตุเกสทุกวันนี้ ในอดีตเคยพระราชทานเป็นที่พำนักขององเชียงสือ เจ้าอนัมก๊ก ซึ่งภายหลังได้ครองแผ่นดินญวน มีพระนามว่า **พระเจ้ากรุงเวียตนาม** ยาลอง องเชียงสือเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และได้กลับไปตั้งตัวเป็นเจ้าเมืองโขงจนแต่เกิดกบฏในบ้านเมืองจึงกลับเข้ามาสวามิภักดิ์อีกครั้ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้กองทัพกรุงไปกับองเชียงสือ เพื่อกอบกู้บ้านเมืองหลายครั้ง ภายหลังองเชียงสือได้มีหนังสือมากราบบังคมทูลสำนักในพระมหากรุณาธิคุณ ถวายต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการ ที่พระราชทานความช่วยเหลือในการทำศึกปราบกบฏจนเป็นผลสำเร็จ เมื่อครั้งที่องเชียงสือเข้ามาเฝ้าและได้รับพระมหากรุณาอย่างยิ่ง น่าจะเป็นเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญครั้งหนึ่งในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ การละเล่นผาดโผน ญวนหก การเล่นสิงโตล้อแก้วสำหรับเล่นกลางวัน สิงโตคาบแก้วสำหรับเล่นกลางคืน และนาฏศิลป์ญวนรำกระถาง ที่ผู้คนยุคต้นกรุงได้ชมในงานสมโภชสำคัญของบ้านเมืองนั้น เป็นสิ่งที่องเชียงสือคิดฝึกหัดซ้อมถวายเป็นมหรสพของหลวง เปรียบเสมือนสิ่งอนุสรณ์แห่งสัมพันธไมตรีระหว่างราชสำนักเวียตนามกับราชสำนักสยามสืบมา

ตอนที่ ๑๐ สัมพันธภาพกับจีนและโปรตุเกส

การส่งคณะราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองจีนนับแต่แรกสถาปนาราชธานีใหม่ เป็นพระบรมราโชบายในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ที่ทรงมุ่งสืบทอดการค้าขายระหว่างไทย-จีน เพราะความสัมพันธ์เช่นนี้มีผลต่อการค้าสำเภาทั้งของราษฎรและของหลวง นำความเจริญมั่งคั่งมาสู่พระนครในภาวะที่กำลังก่อร่างสร้างตัว พระจักรพรรดิเฉียนหลงทรงตอบรับพระราชไมตรีอย่างเป็นทางการในพุทธศักราช ๒๓๒๙ ความสำเร็จในการรักษาสัมพันธไมตรีครั้งนั้น เป็นผลให้ธุรกิจการค้าเริ่มเฟื่องฟูขึ้น สำเภาทั้งสองฝ่ายต่างบรรทุกสินค้าที่แต่ละฝ่ายต้องการ เช่น สำเภาของไทย บรรทุกไม้สักคุณภาพดี ส่งออกไปยังเมืองจีนจำนวนมากเพื่อนำไปต่อเรือ เทียวกลับนอกจากจะมีสินค้าเครื่องถ้วยจีน เครื่องเรือนชั้นดีและผ้าแพรพรรณแล้ว หลักฐานจีนระบุว่ามีการซื้อขายโดยเสรีเข้ามาจำนวนมาก ชาวจีนโพ้นทะเลได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินตามความชำนาญด้วยความอุตสาหะ ได้ถวายตัวเข้ารับราชการก็มาก โปรตุเกสให้อยู่ในกำกับของกรมท่าซ้าย มีตำแหน่งเป็นพระยาโชฎิกราชเศรษฐี เช่นที่เคยมีมาแต่ครั้งกรุงเก่า

หลักฐานฝ่ายจีนบันทึกไว้ว่า ในช่วง ๒๗ ปี แห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงส่งคณะราชทูตไปจีนรวม ๒๒ ชุด การเจริญสัมพันธไมตรีกับราชสำนักจีน ซึ่งเป็นประเทศมหาอำนาจมาแต่โบราณ นับเป็นความสำเร็จในการดำเนินวิเทศนโยบายด้านต่างประเทศ ดังมีความในโคลงสรรเสริญพระเกียรติฯ ดังนี้

สำเภาจีนจอดซื้อ	สุดสาย เนตรนา
ศิระแดงเขี้ยวหลาย	เหล้าไซร์
สินค้าย่อมแพรพราย	ไหมไหมด มากแอ
เตียงตั้งเก้าอี้ไม้	ฉากม้วนมีขาย

ปี ๒๓๒๙ ฝรั่งเศสตักัน หรือ โปรตุเกส ชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาติดต่อกับไทยแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้เชิญพระราชสาส์นเข้ามาถวายด้วยเช่นกัน โปรดให้จัดการรับรองตามธรรมเนียมทางการทูตไทย ทั้งการเฝ้าพระราชสาส์น และการเสด็จออกรับแขกเมือง

โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บันทึกเหตุการณ์ครั้งนี้ไว้ว่า

กำบันปิตุเกิดทั้ง	ลันดา
คุมสิงสินค้ำมา	ไม่น้อย
เรือแขกถ้วนปังกะหลา	เกาะหมาก
นำเพชรนิลนับร้อย	ยังเข้ามาถวายฯ

ตอนที่ ๑๑ การสังคายนาพระไตรปิฎก

ศาสตราจารย์พิเศษ จ๋านงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต กล่าวว่า “เรื่องของกฎหมายเป็นเรื่องบัญญัติ ก็เหมือนกับเรื่องของศาสนาที่มีธรรมะกับวินัย ธรรมะเป็นสังฆะธรรม วินัยเป็นบัญญัติ วินัยก็คือกฎหมายของพระ แล้วก็วินัยนี้ก็เปลี่ยนแปลงได้เพราะไม่ใช่เป็นสังฆะธรรม รัชกาลที่ ๑ พระองค์ก็ทรงชำระกฎหมายตราสามดวง ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา แล้วก็นำมาใช้ อันนี้เป็นเรื่องสำคัญ เพราะบ้านเมืองของเราต้องมีทั้งธรรมะต้องมีทั้งกฎหมาย พระองค์ทรงมองเห็นความสำคัญของพระศาสนามาก เพราะว่าถ้าหากว่าเอาแต่กฎหมายอย่างเดียวส่วนมากก็จะออกกฎหมายเพื่อช่วยตัวเอง เพื่อช่วยพรรคพวกของเราก็ได้ ถ้าหากมีธรรมะ มีคุณธรรมแล้วก็จะรู้ว่าอะไรสมควรอะไรไม่สมควร เพื่อประโยชน์และความสุขของประชาชนเป็นส่วนใหญ่ อันนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑ ทรงมีพระราชดำริ ทั้งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา ชำระพระไตรปิฎกหลายเดือนกว่าจะจบ แล้วจึงชำระกฎหมาย จะได้ทำงานควบคู่กันไป”

เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๑ ได้มีเหตุการณ์ เนื่องด้วยการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาครั้งสำคัญยิ่ง คือ การประกาศเทวดาเนื่องในการทำสังคายนาพระไตรปิฎก โดยครั้งนั้นนับเป็นครั้งที่ ๙ ของพระพุทธศาสนา วัดมหาธาตุที่ทำสังคายนาในครั้งนั้น เดิมชื่อวัดนิพพานาราม ปัจจุบันคือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท พระอนุชาธิราช ทรงพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ โปรดให้เกณฑ์พระราชวงศานุวงศ์ ข้าราชการทุกฝ่ายให้ทำสำรับคาวหวาน เช้า เพล ถวายพระสงฆ์ซึ่งชำระพระไตรปิฎกทุกวันจนกว่าจะแล้วเสร็จ ทั้งนี้ โปรดให้สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) เป็นแม่กองชำระพระสุตตันตปิฎก พระวันรัต เป็นแม่กองชำระพระวินัยปิฎก พระพิมลธรรม เป็นแม่กองชำระพระสัททวาริเศษ และพระธรรมไตรโลก เป็นแม่กองชำระพระปรมัตถปิฎก เมื่อครบ ๕ เดือน การทำสังคายนาจึงสำเร็จลุล่วง พระไตรปิฎกซึ่งชำระบริสุทธ์แล้วโปรดให้จารึกลงลานใหญ่ ปิดทองทึบที่ใบปกหน้า หลัง และกรอบ เรียกว่า ฉบบทอง แล้วห่อด้วยผ้ายกรัดด้วยไหมเบญจพรรณ มีสลangkaและลวดลายเขียนอักษรด้วยน้ำหมึก ส่วนตัวอักษรบอกชื่อคัมภีร์นั้นโปรดให้ทอขึ้นอย่างประณีต และโปรดให้เชิญเข้าประดิษฐานไว้ในตู้พระธรรมประดับมุกในพระมณฑปวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระมณฑปหรือหอพระไตรปิฎกนี้ ภายในปูลาดด้วยแผ่นเงินซึ่งขัดสานขึ้นอย่างสวยงาม เป็นแบบอย่างข้างครั้งรัชกาลที่ ๑ ที่ควรชมแห่งหนึ่ง ในส่วนของพระไตรปิฎกฉบบครุเดิมและฉบบที่ทรงสร้างใหม่ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท โปรดให้ช่างวังหน้ามาสมทบทำหอพระมณฑิยธรรมขึ้นอีกหลังหนึ่งเป็นที่เก็บรักษา

พระราชกรณียกิจ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงทำสังคายนาพระไตรปิฎก เป็นเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์แห่งการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ตอนที่ ๑๒ พระราชพงศาวดารและกฎหมายตราสามดวง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้สืบทอดราชประเพณีโดยให้มีการรวบรวมและชำระพระราชพงศาวดารของบ้านเมือง เช่น พระราชพงศาวดารฉบับจุลศักราช ๑๑๕๕ พระราชพงศาวดารฉบับจุลศักราช ๑๑๕๗ พระราชพงศาวดารที่โปรดให้ชำระนี้ ได้เป็นรากฐานให้มีการสืบค้น เรียบเรียงประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองในเวลาต่อมา

นอกจากนี้ โปรดให้รวบรวมชำระพระราชกำหนดกฎหมายเก่า และตราพระราชกำหนดใหม่ เพื่อใช้เป็นหลักในการบริหารราชการบ้านเมือง ในการตรวจสอบชำระขั้นสุดท้ายของกฎหมายทั้งหมด ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ยากที่สุดนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเป็นประธานในการชำระกฎหมายนี้ด้วยพระองค์เอง โปรดให้อาลักษณ์เขียนไว้บนสมุดข่อยเป็นฉบับหลวง ๓ ชุด และทรงให้ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้วไว้บนปก เป็นที่มาของคำเรียก กฎหมายตราสามดวง ได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๓๔๗ **ตราพระราชสีห์** เป็นตราประจำตำแหน่งเจ้าพระยาจักรี ที่สมุหนายก บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือ **ตราพระคชสีห์** เป็นตราประจำตำแหน่งเจ้าพระยามหาเสนาบดี ที่สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ และ**ตราบัวแก้ว** เป็นตราประจำตำแหน่งเจ้าพระยาโกษาธิบดี กรมพระคลัง บังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ทั้งนี้ การกำกับการปกครองราชธานีทั้งหมดขึ้นอยู่กับพระมหากษัตริย์ **กฎหมายตราสามดวง** นับเป็นประมวลกฎหมายที่มีโครงสร้างและองค์ประกอบครบถ้วนที่สมบูรณ์ฉบับหนึ่งของโลก

นายกฤษฎา บุญยสมิต รองอธิบดีอัยการฝ่ายปรึกษา สำนักงานอัยการสูงสุด กล่าวว่า “ก็ทรงบัญญัติไว้ในกฎหมายตราสามดวงให้เป็นหลักว่า ตูลาการต้อง ๑.มีจิตเมตตา เห็นคู่ความประหนึ่งบิดามองเห็นบุตรของตัว และมีจิตเป็นมัธยมคือเป็นจิตอย่างกลาง แล้วจะต้องปฏิบัติหน้าที่โดยปราศจากอคติ ๔ คือไม่ลำเอียงเพราะรัก ไม่ลำเอียงเพราะโลภ ไม่ลำเอียงเพราะความโกรธและไม่ลำเอียงเพราะหลง เราจะเห็นได้เลยว่ารัฐธรรมนูญของราชอาณาจักรไทยทุกฉบับก็ยึดหลักนี้ เพราะในบรรดาผู้พิพากษาตูลาการจะต้องถวายสัตย์ปฏิญาณก่อนเข้ารับหน้าที่ ทุกคนจะต้องถวายสัตย์ต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่าจะปฏิบัติหน้าที่โดยปราศจากอคติ ๔ ซึ่งไม่มีในคำปฏิญาณอื่น ประการสุดท้ายผมอยากจะเรียนว่าหลักธรรมสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงบัญญัติต่อจากทศพิธราชธรรม ซึ่งเรารู้จักกันดีอยู่แล้วก็คือ การปกครองแผ่นดินโดยประพฤดิธรรม ๔ ประการ หรือราชธรรม ๔ ประการ คือ ประการที่ ๑ การให้คุณให้โทษกับบุคคลที่ทำประโยชน์และไม่ทำประโยชน์ให้กับแผ่นดิน ประการที่ ๒ ทะนุบำรุงผู้มีศีลสัตย์ ประการที่ ๓ การรวบรวมเพื่อให้ได้มาซึ่งราชทรัพย์โดยยุติธรรม และประการสุดท้าย คือการปกครองขอบเขตอาณาให้เกษมสุขโดยยุติธรรม ราชธรรมประการที่ ๑ และประการที่ ๒ เปรียบเสมือนสัญญาประชาคมที่พระมหากษัตริย์ ทรงสัญญากับปวงประชาราษฎรของพระองค์ว่า ภายใต้การปกครองของพระองค์ คนทำผิดต้องถูกลงโทษ คนทำดีต้องได้รับรางวัล และผู้มีศีลมีสัตย์ต้องได้รับการทำนุบำรุง บ้านเมืองก็เกิดความสงบเรียบร้อย ราชธรรมประการที่ ๓ มีนัยยะสำคัญทางเศรษฐกิจ ประชาชนก็จะมีความสบายใจในการประกอบอาชีพและครองชีพ แสวงหารายได้ให้

ตนเองและครอบครัว เพราะจะถูกเรียกเก็บภาษีในอัตราที่เป็นธรรม ประการสุดท้ายมีนโยบายในการ
อำนวยความสะดวกที่กว้างขวางมากขึ้น บ้านเมือง ประชาชนจะอยู่ได้โดยเกษมสุขต้องโดยยุติธรรม
ด้วย เพราะฉะนั้นในการอำนวยความสะดวกพระองค์ทรงลงมาดูแลอย่างใกล้ชิด และทุกวันนี้ก็สืบเนื่อง
มาถึงปัจจุบัน ทุกคนก็ต้องการว่าถ้ามีข้อพิพาทแล้วก็ต้องได้รับการตัดสินโดยยุติและเป็นธรรม ความ
สงบก็จะตามมา”

ตอนที่ ๑๓ ปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทสระบุรี

คดีนิยมทำรอยพระพุทธบาทจำลองเพื่อบูชา ด้วยความเชื่อว่าได้บูชารอยพระบาทแท้จริงของพระพุทธเจ้า ได้แพร่เข้ามาในประเทศไทยแต่โบราณ ทำเป็นรอยพระพุทธบาทคู่ ลักษณะเหมือนรอยเท้าจริงบ้าง มีลายสลักมีภาพสัญลักษณ์ความหมายแทนพระพุทธองค์บ้าง โดยทำตามอย่างโบราณของอินเดียและศรีลังกา ดังได้พบรอยพระพุทธบาทในสมัยสุโขทัยที่เมืองศรีสัชนาลัย สุโขทัย บางพาน ปากพระบาง และสมัยอยุธยา คือที่ **พระพุทธบาทสระบุรี**

รอยพระพุทธบาทสระบุรีมีตำนานการค้นพบในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมว่า มีพระสงฆ์ไปไหว้พระพุทธบาทเมืองลังกา ได้ทราบว่ามีพระพุทธบาทอยู่ในเขาสัจจพันธบรรพต กรุงศรีอยุธยา กลับมาได้ถวายพระพรให้ทรงทราบ จึงโปรดให้ไปค้นหา และพบว่าเป็นรอยพระพุทธบาทตรงกับที่พระสงฆ์ถวายพระพร จึงโปรดให้สร้างมณฑปครอบรอยพระพุทธบาท และได้เสด็จไปนมัสการด้วยความเลื่อมใส

พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อๆ มาได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มณฑปด้วยฝีมือช่างอย่างประณีตสวยงาม และได้มีพระราชนิยมเสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการพระพุทธบาทสระบุรีในเทศกาลพระพุทธบาทเดือน ๓ และเดือน ๔

เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ พุทธศักราช ๒๓๑๐ พระพุทธบาทสระบุรีก็ถูกทำลาย มีผู้ไปลอกทองที่หุ้มพระมณฑป ลอกแผ่นเงินปูลาดพื้นจนเสียหายทรุดโทรมมาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้บูรณะไว้บ้างแต่ยังไม่แล้วเสร็จ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทเป็นแม่กองขึ้นไปปฏิสังขรณ์มณฑปพระพุทธบาทให้สวยงามดั่งเดิม มีความบันทึกในพระราชพงศาวดาร เป็นพระเกียรติยศว่า สมเด็จพระบวรราชเจ้าทรงพระราชศรัทธาอย่างยิ่ง จึงทรงยกตัวลายของเครื่องบนพระมณฑปด้วยพระหัตถ์ขึ้นประดิษฐานเหนือพระอังสา ทรงแบกด้วยพระองค์เอง ทรงพระดำเนินจากท่าเจ้าสนุกไปจนถึงเขาพระพุทธบาท

การปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทครั้งนั้นเป็นการใหญ่ที่ต้องทรงพระราชอุตสาหะให้ช่างทุกฝ่ายดำเนินการด้วยความประณีตทุกส่วนทั้งงานเครื่องไม้ งานหุ้มทองคำ งานประดับมุก งานลงรักปิดทองประดับกระจก พระมณฑปใหญ่พระมณฑปน้อยก็รื้อรอยพระพุทธบาท

พระราชศรัทธาในการปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทสระบุรี ซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญของประเทศ สะท้อนถึงความผูกพันของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

ตอนที่ ๑๔ ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ

วัดโพธิ์พันธุโพธิ์ครั้ง
โพธิ์ร่มอาสน์ทศพล
ทรงพระศรีรัตนที่
จับก่อการอิฐเร้า

พระผจญ มารพ้อ
อยู่เกล้า
หนุนพุทธ ศาสน์นา
เร่งล้าเร็วเหลือฯ

โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชฯ มีเนื้อความถึงการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งทรงพระราชศรีทอาให้ปฏิสังขรณ์พระอารามแห่งหนึ่งเรียกชื่อในครั้งนั้นว่า **วัดโพธิ์**

วัดโพธิ์ หรือวัดโพธารามเป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ตั้งอยู่ใกล้พระบรมมหาราชวังด้านทิศใต้ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๖ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จไปทอดพระเนตรวัดโพธาราม ซึ่งชำรุดปรักหักพังเป็นอันมาก ทรงพระราชศรีทอาจะสร้างให้งามบริบูรณ์โปรดให้ทำการปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ทั้งพระอารามด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ตั้งแต่การขุดมูลดินปรับที่สร้างพระอุโบสถหลังใหม่ ก่อล้อมด้วยกำแพงแก้ว พระระเบียงชั้นใน ชั้นนอก พระประธานในพระอุโบสถเชิญจากวัดศาลาสีหน้า หรือวัดคูหาสวรรค์ ปฏิสังขรณ์แล้วถวายพระนามว่า **พระพุทธเทวปฏิมากร** ทรงพระราชศรีทอาถวายผ้าทรงสีทับทิมชั้นใน และผ้าตาดชั้นนอก ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้อัญเชิญพระบรมอิฐพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมาประดิษฐาน ถือเป็นพระอารามประจำรัชกาลที่ ๑

ในเขตพุทธาวาส ยังมีสิ่งที่โปรดให้สร้างขึ้นไว้แต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น ที่ศาลารายเขียนเรื่องพระชาดกห้าร้อยห้าสิบพระชาติ และตำรายา รวมทั้งมีพระราชดำริให้ทำรูปฤาษีตัดตน เพื่อเป็นวิทยาทานแก่ราษฎรทั้งหลายได้มาศึกษาเพื่อบำบัดโรคภัยต่างๆ ต่อมารัชกาลที่ ๓ โปรดให้ปรับปรุงหล่อด้วยโลหะผสม เพื่อให้มีความมั่นคงถาวร นับเป็นตำราแพทย์แผนไทยที่ได้ใช้ประโยชน์มาจนทุกวันนี้

นอกจากนี้ ยังโปรดให้ทำตึกกุฏิสงฆ์ หอฉัน หอสวดมนต์ ศาลาตัมกรักผ้า สระน้ำสงฆ์ ก็โปรดให้สร้างขึ้นไว้อย่างบริบูรณ์ การปฏิสังขรณ์วัดโพธารามใช้เวลานาน ๓ ปี ๕ เดือน ๒๘ วันจึงสำเร็จลุล่วง โปรดให้ทำการสมโภชแล้วถวายพระอารามแก่พระสงฆ์ที่ทรงอาราธนามาสถิตเป็นที่เจริญพระราชศรีทอา พระราชทานนามใหม่ว่า **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม*** เป็นพระอารามสวยงามประจำกรุงรัตนโกสินทร์ สมคำพรรณนาว่า

...ไฉ้วัดโพธิ์เป็นวัดกษัตริย์สร้าง ไม่ไรยร้างรุ่งเรืองดั่งเมืองสวรรค์

* ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้แก่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ตอนที่ ๑๕ พระศรีสรรเพชญดาญาณ และพระพุทธรูปโบราณ

ด้วยทรงตั้งพระราชปณิธานจะอุปถัมภ์ก ขอยกพระพุทธศาสนา เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนฯ นั้น ได้ทรงพระราชศรัทธาให้เชิญพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งเคยเป็นที่เคารพสักการะของสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า และราษฎรแต่ครั้งกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีที่ชำรุดถูกทอดทิ้งในป่ากร้าง มาบูรณะให้งดงามบริบูรณ์แล้วโปรดให้ประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถ พระวิหารทิศ ศาลาการเปรียญ พระวิหารคต และพระระเบียง โดยเฉพาะพระศรีสรรเพชญดาญาณ พระพุทธปฏิมากรสำคัญของกรุงศรีอยุธยาประดิษฐาน ณ พระวิหารวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระอารามในพระราชวังหลวง เป็นที่เคารพสักการะของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้ากรุงเก่า จนเมื่อเสียกรุง ถูกข้าศึกเอาไปซ่อนลอบทองคำ และถูกพระวิหารพังทับชำรุดแตกร้างทั้งองค์ ได้ทรงพระราชศรัทธาจะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ แต่ได้รับการถวายพระพรว่าชำรุดเกินกว่าบูรณะได้ดังเดิม จึงโปรดให้เชิญไว้ในพระมหาเจดีย์ พร้อมด้วยพระบรมธาตุ และพระเขี้ยวแก้ว ๓ องค์ แล้วพระราชทานนามพระเจดีย์ตามนามพระพุทธปฏิมากรว่า **พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณ** ในการบูรณะพระมหาเจดีย์องค์นี้ เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๑ ได้พบปูชนียวัตถุที่โปรดให้บรรจุไว้แต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น ลานทองจาริกพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ลานเงินจาริกปัจจุयाการ ทิพย์พระธรรมเงินหาทองลงยา พานเงินชุบทอง พระกรัณฑ์ทองคำ โถงเงินลงยา เบญจาล่อง พระสังกัจจายน์ และพระพุทธรูปเงินอีกส่วนหนึ่ง

พระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณองค์นี้ระดับกระเบื้องเคลือบสีเขียว เป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๑ และยังมีพระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรนิทานระดับกระเบื้องเคลือบสีขาวเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๒

พระมหาเจดีย์มุนีบุตรบริหาร ระดับกระเบื้องเคลือบสีเหลือง เป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๓

องค์สุดท้าย ประดับด้วยกระเบื้องสีขาบเป็นพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลที่ ๔ ซึ่งได้มีพระราชดำริไว้ก่อนเสด็จสวรรคตว่า “พระเจดีย์วัดพระเชตุพนฯ นั้น กลายเป็นใส่คะแนนพระเจ้าแผ่นดินไป ถ้าจะใส่คะแนนอยู่เสมอจะไม่มีที่สร้าง ควรจะถือว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งสี่พระองค์นั้น ท่านเคยเห็นกันทั้งสี่พระองค์ จึงควรมีพระเจดีย์อยู่ด้วยกันต่อไป อย่าให้ต้องสร้างทุกแผ่นดินเลย...”

นอกจากพระมหาเจดีย์ประจำรัชกาลทั้ง ๔ องค์ แล้ว พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในพระบรมราชจักรีวงศ์ได้ทรงทะนุบำรุงวัดพระเชตุพนฯ จนสวยงามบริบูรณ์ สมกับเป็นพระอารามประจำรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

ตอนที่ ๑๖ พระอารามทรงสร้าง ปฏิสังขรณ์

นับแต่พุทธศักราช ๒๓๒๕ จนถึง ๒๓๕๒ ตลอดเวลา ๒๗ ปี ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระราชศรัทธาให้ปฏิสังขรณ์วัดโบราณทั้งสองฝั่งพระนครจำนวนมาก โปรดให้สร้างใหม่ทั้งพระอารามบ้าง โปรดให้ปฏิสังขรณ์ให้ติดดั้งเดิมบ้าง เพื่อพระสงฆ์ได้ครองวัดปฏิบัติศาสนกิจ อนุเคราะห์ราษฎรให้ได้ช่วยกันบำรุงพระศาสนาโดยถ้วนหน้ากัน เช่นทางฝั่งพระนครโปรดให้บูรณะและปฏิสังขรณ์หลายแห่ง ได้แก่ วัดสระเกศ ซึ่งเคยประทับทรงสนานเมื่อเสด็จกลับจากราชการทัพก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติในพุทธศักราช ๒๓๒๕ โปรดให้สถาปนาอาคารทั้งในเขตพุทธาวาส และสังฆาวาส พระราชทานนามใหม่ว่า **วัดสระเกศ** วัดเลียบ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์บูรณะถวาย เป็นพระอารามหลวงมีนามใหม่ว่า **วัดราชบูรณะ** วัดสมอราย โปรดให้สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท กรมพระราชวังบวรสถานมงคล บูรณะถวายเป็นวัดประทับจำพรรษาของเจ้านายที่ทรงผนวชในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระราชทานนามใหม่ว่า **วัดราชาธิวาส** วัดคอกกระบือ เป็นวัดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาได้รับการบูรณะยกเป็นพระอารามหลวงมีพระราชาคณะปกครองสมัยธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างพระอุโบสถเป็นที่เจริญพระราชศรัทธา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ พระราชทานนามใหม่ เมื่อทรงปฏิสังขรณ์ว่า **วัดยานนาวา**

ทางฝั่งธนบุรี มีพระอารามที่โปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์ด้วยเช่นกัน เช่น วัดพลับ หรือ วัดราชสิทธิาราม ได้ทรงอาราธนาพระญาณสังวรหรือพระอาจารย์สุกจากกรุงเก่า ซึ่งเชี่ยวชาญทางวิปัสสนาธุระมาครองวัดเป็นพระอารามที่เจ้านายทรงผนวชเสด็จมาทรงศึกษาปฏิบัติพระกัมมัฏฐานแห่งหนึ่ง

ยังมีพระอารามอื่นๆ ที่ได้บูรณะในรัชกาลอีกหลายแห่ง เช่น วัดศาลาสีหน้า หรือวัดคูหาสวรรค์ วัดตองปุ หรือวัดชนะสงคราม วัดบางหัวใหญ่* หรือวัดระฆังโฆสิตาราม วัดทอง หรือ วัดกาญจนสิงหาสน์ เป็นต้น

เป็นที่ประจักษ์ว่า พระราชปณิธานที่จะทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจของราษฎรนั้นสัมฤทธิ์ผลแล้วทุกประการ

เรื่องเรื่องไตรรัตน์พัน
รินรสพระธรรมแสดง
เจติยระดะแซง
ยลยิ่งแสงแก้วแก้ว

พันแสง
คำเข้า
เสียดยอด
แก่นหล้าหลากสวรรค์^๑

* ในพระราชพงศาวดารเรียกวัดบางหัวใหญ่ เมื่อปฏิสังขรณ์แล้วโปรดให้เรียกใหม่ว่า วัดระฆัง เพื่อให้เหมือนกับวัดระฆังในกรุงเก่าซึ่งอยู่ใกล้พระราชวังด้านตะวันตกเช่นเดียวกัน

^๑ ไคลอนิราคนรินทร์

ตอนที่ ๑๗ ทรงฟื้นฟูวรรณกรรมพระพุทธศาสนา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาพระนครแห่งใหม่ ณ กรุงเทพมหานครนี้ นอกจากโปรดให้สร้างถาวรวัตถุสถานทั้งฝ่ายอาณาจักร และศาสนจักรครบถ้วนแก่การเป็นบ้านเมืองที่จะเจริญสืบไปแล้ว ในส่วนที่เป็นการทะนุบำรุงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม โดยเฉพาะงานด้านวรรณกรรมซึ่งขาดสูญหาย ก็โปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันรวบรวมชำระบ้าง แต่งขึ้นใหม่บ้างหลายประเภท

วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น คัมภีร์มหาวงศ์ ชินกาลมาลีปกรณ์ รัตนพิมวงค์ และที่สำคัญคือ วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิ ซึ่งเคยผูกพันกับวิถีชีวิตของราษฎรมาแต่สมัยสุโขทัย โปรดให้พระราชอาคันตุกะและราชบัณฑิตแต่งขึ้นใหม่เป็นคราวแรกในพุทธศักราช ๒๓๒๖ ดังที่ทรงพระราชปรารภไว้ว่า **เพื่อสาธุนทั้งปวงบังเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา**

ต่อมาทรงมีพระราชดำริว่า ไตรภูมิภคที่แต่งไว้คราวแรกยังคลาดเคลื่อน จึงโปรดให้แต่งขึ้นใหม่ให้สมบูรณ์ เรียกกันมาว่า **ไตรภูมิโลกวิณัจฉยภค** หรือ **ไตรภูมิฉบับหลวง** มีความสำคัญแบ่งเป็น ๔ ภาค คือ ภาคมนุสสภค ว่าด้วยที่อยู่ของมนุษย์ ภาคนรยกภค ว่าด้วยนรก แดนทุกข์ทรมานของผู้ประพฤติชั่ว ภาคเทวภค ว่าด้วยสวรรค์ชั้นต่างๆ และเรื่องของเทวดา ภาควิสุทธิภค เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงธรรมบริสุทธิ์และบรรลुพระนิพพาน วรรณกรรมไตรภูมิโลกวิณัจฉยภค ซึ่งโปรดให้ชำระไว้เป็นฉบับสมบูรณ์แล้วนี้ ได้เป็นองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังด้านหลังพระประธานในพระอุโบสถส่วนใหญ่ที่เรียกว่า ภาพไตรภูมิ เมื่อชาวพุทธมาฟังพระสงฆ์สาธยายธรรมก็ได้เห็นภาพตามที่พรรณนาไว้แจ่มชัด เป็นที่เจริญศรัทธายิ่งขึ้น

ด้วยพระราชศรัทธาที่ทรงฟื้นฟูวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาขึ้นไว้สำหรับบ้านเมืองเช่นนี้เป็นผลให้มีผู้ดำเนินรอยตามพากันแสวงหาหนังสือเก่าเพื่อถวายพระราชกุศล โปรดให้ทำคำแปลเป็นภาษาไทยเป็นประโยชน์แก่ราษฎรชาวบ้านทั่วไปหลายเรื่อง เช่น คำตั้งสังฆาภิธานต่อพระรัตนตรัยเป็นบทสวดมนต์ไหว้พระ และโคลงธรรมสุภาษิต เรื่องจันทสุริยคติทิปนี ค้นได้จากหอพระมณเฑียรธรรมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้แปลเป็นภาษาไทย

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาซึ่งโปรดให้ฟื้นฟูชำระให้แปลขึ้นเหล่านี้ ล้วนเป็นประโยชน์แก่พระสงฆ์ได้ศึกษาแล้วถ่ายทอดสู่ชาวบ้าน ไฉนนำให้ผู้คนอยู่ในศีลในธรรม บ้านเมืองเป็นปกติสุขสืบมา สมดังนามกรุงเทพพระมหานครอันวิจิตรงดงาม

ตอนที่ ๑๘ บทพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์

ภาพสลักเรื่องรามเกียรติ์ประดับตกแต่งศาสนสถานที่เรียกว่าปราสาทหินต่างๆ ที่มีอายุมากกว่าพันปี ตัวหนึ่งสำหรับเล่นหนังใหญ่ บทละคร คำพากย์รามเกียรติ์ที่ตกทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งนามพระนครกรุงเทพมหานคร เมืองละโว้ หรือลพบุรี พระนามของพระมหากษัตริย์ **รามอิบตี** ล้วนเป็นหลักฐานว่า วรรณคดีรามณะของอินเดีย ได้เข้ามาแพร่หลายในเมืองไทยแต่ครั้งโบราณ เช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครมั่นคงแล้ว จึงทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมโดยทรงเลือกวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์มาสืบทอดไว้เรื่องหนึ่งซึ่งเป็นบทละครและบทอ่านที่มีความครบถ้วนแต่ต้นเรื่องจนจบบริบูรณ์ ดังความที่เป็นพระราชปณิธานในร่ายนำเรื่องว่า ...**ภูธรดำริดำรัส จัดจอนทำนองทำนุก ไตรดา युคินิทาน ตำนานเรื่องรามเกียรติ์...**

ด้วยเหตุที่ทรงพระราชดำริจะรักษาเรื่องรามเกียรติ์ไว้ให้สมบูรณ์ จึงโปรดให้ประชุมกวีราชสำนัก นักปราชญ์ผู้รอบรู้เชี่ยวชาญทั้งหลายร่วมกันแต่งแล้วทรงตรวจแก้ไข ตราเป็นบทพระราชนิพนธ์เป็นต้นฉบับสำหรับพระนคร และยังมีพระราชประสงค์ให้ผู้อ่านได้รับคติธรรมและความรื่นรมย์ด้วย

นาวาอากาศโทหญิง สุมลลี วีรวงศ์ ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเรื่องรามเกียรติ์ กล่าวว่า “รัชกาลที่ ๑ ท่านทรงบอกไว้ตั้งแต่ต้นเรื่องว่า นิทานนั้นมาจากที่ไหน มาจากเรื่องของพราหมณ์เป็นนิทานไสยหรือเป็นตำนานที่พราหมณ์อ้างว่าเกิดช่วงไตรดา युค คือยุคที่โลกยังมีความดีอยู่ถึงสามส่วน ไข่จะเป็นแก่นสารสิ่งใด คือหมายความว่า เป็นนิยายไสย ซึ่งไม่ใช่เรื่องจริงจะเอามาใช้ในการดับทุกข์ไม่ได้ พูดกันอย่างพุทธศาสนิกก็ว่าอย่างนั้น ตั้งพระทัยจะสมโภชบูชา หมายความว่าทรงแต่งขึ้นเพื่อให้เป็นมหรสพสมโภชพระนคร เพราะนี่คือหน้าที่ของพระราชาก็จะต้องทำให้ประชาชนมีความสุขสดชื่นเบิกบาน พอใครฟังอย่าได้ไหลหลง จงปลงอนิจจังสังขาร คือกรณีอย่างนี้ใครอย่าได้ไปหลงไหลได้ปลื้ม โดยพระราชปรีดา ท่านสนุกในการแต่ง ท่านก็ขมุนมคนที่เป็นคนเดียวกันมาช่วยกันแต่งตรงนี้ว่ายังโง่ดี ตรงนั้นว่ายังโง่ดีแล้วก็เลือกที่ดีที่สุดในทัศนะของท่านมาเป็นฉบับหลวง”

นอกจากทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์เป็นฉบับสมบูรณ์แล้ว ยังโปรดให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรมเรื่อง **รามเกียรติ์** โดยรอบพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นพุทธบูชา เพื่อให้ผู้มาปฏิบัติธรรมได้ชมภาพเป็นคติธรรมประดับสติปัญญาและได้รับความรู้เกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม ชีวิตผู้คนที่ย่างเขียนบรรจงเขียนรวมอยู่ในเนื้อเรื่องอย่างชาญฉลาดด้วย

ภาพจิตรกรรมรามเกียรติ์ ซึ่งโปรดให้เขียนคู่ไว้กับพระราชนิพนธ์บทละครรามเกียรติ์นี้ ได้รับการเขียนบูรณะ รักษาไว้เป็นมรดกสืบทอดทางวัฒนธรรมต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน นับเป็นองค์ความรู้เรื่องรามเกียรติ์ที่สำคัญยิ่งสืบมา

ตอนที่ ๑๙ นิทานเปอร์เซียฉบับหลวง พงศาวดารรามัญ พงศาวดารจีน

วรรณกรรมแปลชิ้นเอก ซึ่งตกทอดเป็นมรดกล้ำค่าของชาติมาจนปัจจุบันหลายเรื่อง ล้วนเกิดขึ้นจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ ให้สร้างขึ้นไว้เพื่อประโยชน์สำหรับพระนคร และด้วยพระอัจฉริยภาพที่ทรงรอบรู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์อย่างลึกซึ้ง จึงทรงเลือกวรรณกรรมของชาติต่างๆ ที่ได้รับยกย่องว่าแต่เดิมเป็นต้นฉบับให้นักปราชญ์ ราชบัณฑิต กวีมีชื่อในราชสำนัก ร่วมกันแปลถอดความแล้วแต่งเป็นฉบับหลวง ซึ่งดีพร้อมทั้งเนื้อเรื่อง สำนวน ความไพเราะต้องตามฉันทลักษณ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น วรรณกรรมเปอร์เซีย เรื่องสิบสองเหลี่ยม เคยมีต้นฉบับแปลมาแต่ครั้งกรุงเก่า โปรดให้รวบรวมเป็นต้นฉบับเก็บไว้ใกล้พระองค์ ตั้งแต่ปีแรกที่เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕ ทรงยกย่องว่าเป็นนิทานแฝงคติสอนใจให้ผู้ปกครองอยู่ในหลักของศีลธรรมละความชั่ว ซึ่งในสมัยหลังได้รับความนิยมนำมาพิมพ์บ้าง นำมาประพันธ์ใหม่เป็นร้อยกรองบ้าง ตั้งชื่อว่า นิทานอิหร่านราชธรรม และลิลิตอิหร่านราชธรรม เรื่อง พระเจ้าราชาธิราชทำศึกกับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง เป็นมหายุทธสงครามในพระราชพงศาวดารรามัญ แปลจากภาษารามัญเป็นภาษาไทย ซึ่งเคยมีผู้แปลถวายสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทนั้น ทรงสังเกตพบว่ายังมีความแปลกจากที่ได้เคยทรงฟังมาแต่ก่อน จึงโปรดให้ เจ้าพระยาพระคลัง(หน) เป็นหัวหน้าคณะเรียบเรียงขึ้นใหม่ เพื่อได้สดับเป็นคติบำรุงสติปัญญาไปภายหลัง

ในตอนปลายรัชกาล มีวรรณกรรมแปลจากพงศาวดารจีนเพิ่มขึ้นอีก ๒ เรื่อง คือเรื่อง **ไซอัน** และเรื่อง **สามก๊ก** เรื่องไซอัน โปรดให้สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือ กรมพระราชวังหลัง ทรงอำนวยการแปลจากนิยายอิงประวัติศาสตร์ของจีนสมัยราชวงศ์ฮั่น ชื่อว่า **ไซอัน ทงชกเอียนหนี** มีความหมายว่าประวัติศาสตร์ยุคไซอันสำหรับสามัญชน ส่วนเรื่อง **สามก๊ก** เป็นวรรณคดีเอกของจีน เล่าเป็นนิทานและนำมาเล่นจ๊ว รู้จักกันแพร่หลายมาแต่สมัยราชวงศ์ถัง จนถึงสมัยราชวงศ์หมิง **ล่อกวนตง** นักปราชญ์จีนชาวเมืองฮั่นจี้จึงแต่งเป็นหนังสือขนาดยาวถึง ๑๒๐ ตอน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แปลเป็นภาษาไทย ได้รับยกย่องว่าเป็นเสมือนตำราพิชัยสงครามฉบับสมบูรณ์ ซึ่งประมวลสรรพตำรา ทั้งกลศึก กลยุทธ์ กลอุบาย และที่สำคัญคือการดูลักษณะของคนอย่างถ่องแท้

วรรณกรรมแปลเหล่านี้ นับเป็นเพชรน้ำเอกประดับวรรณคดีไทยสืบเนื่องมา

ตอนที่ ๒๐ ข้างเผือกมาสู่พระบารมี ทำข้างวังหลวง ทำข้างวังหน้า

คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น คัมภีร์พระจักรพรรดิสูตร พรรณนาว่าด้วยแก้วเจ็ดประการของพระจักรพรรดิ แก้วประการหนึ่ง คือ ข้างแก้ว ซึ่งเป็นที่มาของคติความเชื่อเนื่องด้วยข้างเผือกคู่พระบารมีในสังคมไทยแต่โบราณมา ดังนั้น ในคราวฉลองพระนครครบ ๑๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๔๒๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้สร้างซุ้มพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำรัชกาลสมเด็จพระมหากษัตริราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ ๔ พระองค์

ซุ้มประจำรัชกาลที่ ๑ เป็นรูปพระมหามงกุฎแทนรูปปทุมมุธาโลม ประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า ที่ด้านหน้ามีรูปหล่อข้างเผือกจำลองจารึกประวัติการขึ้นระวางเป็นพระยาข้างต้นตามราชประเพณี ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ ๑ มีรูปหล่อจำลองพระยาข้างเผือก ๒ ข้างแรกในรัชกาล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยพระราชทานนามเพิ่มเติมที่จารึกว่า

พระยาข้างที่ ๑ พระอินทรไอยรา คชาชาติฉัททันต์ พิศิวิพรรณเผือกตรี สียอดตองตากแห้ง วิศณุแกลังรังรักษ มงคลลักษณะเลิศฟ้า พระยาข้างที่ ๑ ในรัชกาลนี้มีประวัติว่า คล่องไต่ที่เมืองภูเขียว ปัจจุบันอยู่ใน จังหวัดชัยภูมิ แล้วโปรดให้สมโภชขึ้นระวางเป็น พระอินทรไอยราคชาชาติฉัททันต์ ฯลฯ นับเป็นพระยาข้างเผือกมาสู่พระบารมีข้างแรกในพุทธศักราช ๒๓๓๗

พระยาข้างที่ ๒ พระเทพกฤษร บวรศรีเสวต อมรเมศรณมิตร เผือกฟ่องพิศโสภณ มิ่งมงคลนาเคนทร์ คชคเชนทรเฉลิมขวัญ ชาติฉัททันต์สูงศักดิ์ วิไลลักษณะเลิศฟ้า ส่วนพระยาข้างที่ ๒ พระราชพงศาวดารบันทึกว่า คล่องไต่ที่เมืองภูเขียว พระยานครราชสีมานำรอนแรมมาทางเมืองสระบุรี สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เสด็จขึ้นไปประทับที่ศาลาลอยกรุงเก่า โปรดให้สมโภชแล้วเชิญลงแพล่องมาถึงท่าช้าง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จลงไปรับจากแพด้วยพระองค์เอง และโปรดให้มียานสมโภชพระราชทานขึ้นระวางเป็นพระเทพกฤษรฯ ยืนโรงเช่นเดียวกับพระยาม้าต้นในพระบรมมหาราชวังตามราชประเพณี และเนื่องจากมีธรรมเนียมเจ้าพนักงานนำพระยาข้างต้นและข้างสำคัญของวังหน้าลงอาบน้ำที่ท่อน้ำของพระราชวังหลวง และ ท่อน้ำของพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นกิจวัตรประจำวัน จึงมีชื่อเรียกว่า **ท่าข้างวังหลวง** และ **ท่าข้างวังหน้า** มาจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๒๑ เทวสถานโบสถ์พราหมณ์ เสาชิงช้ากลางพระนคร

ในอาณาจักรที่เคยเป็นรัฐโบราณในประเทศไทย มีหลักฐานว่าผู้ปกครองบ้านเมือง ได้รับคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และคตินิยมในพระพุทธศาสนาเพื่อประโยชน์ในการปกครองมาแต่โบราณ

ในสมัยที่กรุงสุโขทัย และกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ได้ทรงทะนุบำรุงอุปถัมภ์ ทั้งศาสนาพุทธ-พราหมณ์ไว้คู่กัน เช่น พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างเทวสถานประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร พระนารายณ์ เทพบริวาร ตั้งมีพระบรมราชธิบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนว่า พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนครที่เคยประพุดมาแต่ก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ อาศัยที่มีเป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งมาตามไสยศาสตร์ ที่นับถือพระเป็นเจ้า อิศวร นารายณ์ อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา แต่พิธีที่มาจากต้นเค้าทั้งสองอย่างนี้คละคนกัน เป็นพิธีอีกอย่างหนึ่งขึ้นก็มี

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนากรุงเทพมหานครแล้ว โปรดให้สร้างเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ตามแบบอย่างราชธานีแต่ครั้งโบราณ ประกอบด้วย อาคาร ๓ หลังเรียงกันคือ **สถานพระอิศวร** ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวร รูปศิวิลึงค์ พระอุมา และเสาชิงช้าสำหรับประกอบพิธีช้างงาในพระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย **สถานพระพิณเศวร** ประดิษฐานรูปพระพิณเศวรอยู่ในเบญจา **สถานพระนารายณ์** ประดิษฐานรูปพระนารายณ์ พระลักษมี พระมเหศวรี อยู่ในบุษบก ๓ องค์เคียงกัน และยังโปรดให้สร้างเสาชิงช้าสำหรับพราหมณ์ได้ประกอบพิธีไล่ชิงช้า ซึ่งเป็นการจำลองการรับพระอิศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาเยี่ยมโลก โดยมีนาฬิกานันท์โลกบาลทั้ง ๔ ไล่ชิงช้าถวายในพระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวาย ในเทศกาลปีใหม่ของพราหมณ์ พิธีไล่ชิงช้านี้ ต่อมาได้ยกเลิกไปภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พุทธศักราช ๒๔๗๕

ปัจจุบันเทวสถานโบสถ์พราหมณ์ และเสาชิงช้าของกรุงเทพมหานคร ได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ให้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมของพราหมณ์ ทั้งในส่วนที่เป็นการพระราชพิธีของหลวงและพิธีกรรมของราษฎรชาวบ้านสืบเนื่องมา

ตอนที่ ๒๒ ฟันฟูพระราชพิธี ราชประเพณีโบราณ

การพระราชพิธีประจำทั้ง ๑๒ เดือน ที่มีมาในพระราชกำหนดกฎหมายเถียรบาล และราชประเพณีโบราณแต่ครั้งกรุงเก่า นั้น เมื่อตั้งราชธานีใหม่ที่กรุงเทพมหานครแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้โปรดให้สอบค้นตำรา แบบแผนธรรมเนียมเก่า ฟันฟูจัดขึ้นไว้เพื่อมิให้สูญหาย และแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะกับยุคสมัย เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นพระราชพิธีสำคัญของบ้านเมือง โปรดให้จัดขึ้นเต็มตามตำราเพื่อเป็นแบบแผนสืบไป

พระราชพิธีเนื่องด้วยการสถาปนาพระราชวงศ์ให้ดำรงพระอิสริยยศ พระอิสริยยศศักดิ์ โปรดให้รักษาราชประเพณีไว้อย่างครบถ้วน รวมทั้งทรงพระราชดำริให้จัดการพระราชพิธีพระราชทานในโอกาสมีพระชันษา ควรที่จะได้รับพระมหากุณาตามลำดับ คือ **พระราชพิธีโสกันต์เจ้าฟ้า** โปรดให้จัดขึ้นคราวแรก พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ตามที่เจ้าฟ้าพันทิวดีพระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแนะนำวิธีการไว้ในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

พระราชพิธีทรงผนวช โปรดให้จัดพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ อีก ๒ พระองค์พร้อมกัน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งได้เกิดราชประเพณีการอุปสมบทนาคหลวงสืบมาจนปัจจุบัน

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ในเดือนหก โปรดให้เจ้าพระยาพลเทพ ผู้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดีเป็นผู้แรกนา ออกไปทำพิธี ณ โรงพระราชพิธีทุ่งวัดสระเกศ ทุ่งส้มป่อย ซึ่งภายหลังย้ายมาทำพิธีที่ท้องสนามหลวง ดังที่มีรูปเทวตา และพระพุทธรูปปางขอฝน สร้างมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เชิญออกมาตั้งในมณฑลพิธี ในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญมาจนทุกวันนี้

พระราชพิธีประจำเดือน ๕ และเดือน ๑๐ คือ **พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา** แต่เดิมในสมัยกรุงเก่าข้าราชการถือน้ำที่วัดพระศรีสรรเพชญ์และวิหารพระมงคลบพิตร แล้วนำดอกไม้ธูปเทียนเข้าไปถวายบังคมพระเชษฐบิดร จากนั้นจึงถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดิน โปรดให้แก้ไขแบบธรรมเนียมใหม่ให้ข้าราชการถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อสักการะพระพุทธรูปรามัญรัตนปฏิมากรก่อน แล้วจึงนำธูปเทียนไปถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกแทนพระเชษฐบิดร ภายหลังโปรดให้ถวายบังคมพระบรมอัฐิสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในรัชกาลก่อน แล้วจึงมากราบถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดิน ณ ท้องพระโรงโดยพร้อมเพรียงกัน

พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งโปรดให้ฟันฟูพระราชพิธี และราชประเพณีโบราณขึ้นในกรุงเทพมหานคร ย่อมทำให้ราชธานีแห่งใหม่มีความสมบูรณ์พร้อม ทั้งถาวรวัตถุสถานและศิลปวัฒนธรรม ซึ่งเป็นประดุจอาภรณ์ประดับพระนครโดยแท้

ตอนที่ ๒๓ การพระเมรุสมัยแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

ภาพจิตรกรรมห้องที่ ๑๑๒ ต่อเนื่องกับห้องที่ ๑๑๓ ในพระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นเนื้อเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพิเภกจัดงานศพให้ทศกัณฐ์อย่างยิ่งใหญ่มหาโหร สัมกับเป็นพญายักษ์ใหญ่แห่งกรุงลงกานั้น ผู้รู้อธิบายว่า ที่จริงแล้วภาพเขียนตอนนี้ คือหลักฐานลำดับการพระราชพิธีงานพระเมรุครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ตั้งแต่ประดิษฐานพระบรมศพในพระมหาปราสาทจนถึงได้อัญเชิญพระบรมโกศเหนือพระมหาพิชัยราชรถ โดยกระบวนอิสริยยศไปยังพระเมรุมาศเพื่อถวายพระเพลิง ณ พุ่มพระเมรุ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เรียกว่า **ท้องสนามหลวง** ในเวลาต่อมา

รายละเอียดของงานพระเมรุในภาพจิตรกรรม ให้ความรู้ทั้งในส่วนที่เป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม การประดับตกแต่ง และมหรสพเครื่องเล่นต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับคำพรรณนาอยู่ในโคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวงที่แต่งขึ้นเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้จัดการพระเมรุถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิ สมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก และสมเด็จพระบรมราชชนนีพร้อมกัน เมื่อพุทธศักราช ๒๓๓๙ พรรณนาลักษณะของพระเมรุไว้ว่า

กำหนดเมรุทิศถ้วน	อัษฎา
รายรอบเมรุเอกา	ใหญ่ชั้น
ยลปรากฏฎาปรา	กฏเมฆ
ร้อยรอบระเบียบบัน	แบ่งไว้จึ่งหะงาม*

การพระเมรุครบตามตำรา ในสมัยรัตนโกสินทร์ครั้งนี้ เป็นโอกาสให้ได้ทรงสถาปนาพระโกศ พระยานมาศ ราชรถทั้งปวง เพื่ออัญเชิญพระบรมศพ พระศพโดยกระบวนอิสริยยศ ตามโบราณราชประเพณีในเวลาต่อมา ซึ่งคนในครั้งนั้นยังมีความเชื่อว่า ไม่เป็นมงคลที่จะทำไว้ล่วงหน้า เช่น พระโกศทองใหญ่สร้างเมื่อปลายรัชกาลในพุทธศักราช ๒๓๕๑ โปรดให้นำทองหุ้มพระโกศกุดั่นทรงพระศพสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎสองพระองค์ มาทำพระโกศองค์นี้ เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงศรีสุนทรเทพสิ้นพระชนม์ ทรงพระอาลัยมาก โปรดให้เชิญพระโกศทองใหญ่ ทรงพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ พระองค์นี้เป็นคราวแรก จึงมีราชประเพณีพระราชทาน พระโกศทองใหญ่ทรงพระศพเจ้านายสำคัญ นอกจากพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ได้

พระโกศทองใหญ่ ราชรถ พระยานมาศ และพระเมรุมาศ ซึ่งเป็นงานช่างชั้นสูง เนื่องด้วย การพระเมรุเพื่อส่งเสด็จสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชสุลลวราชคัลย จึงได้รับการสืบทอดไว้เป็นมรดกทางศิลปกรรมที่ล้ำค่ามาแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

* โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวง

ตอนที่ ๒๔ อัญเชิญพระศรีศากยมุนีจากเมืองสุโขทัย

พระพุทธรูปอันใหญ่ ตามที่ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหงตอนนี้ ผู้เชี่ยวชาญอ่านจารึก นักประวัติศาสตร์ นักโบราณคดีเห็นพ้องต้องกันว่า น่าจะหมายถึง **พระศรีศากยมุนี** ซึ่งเคยประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ กลางเมืองสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้อัญเชิญลงมากรุงเทพมหานคร ด้วยทรงพระราชดำริว่า พระพุทธรูปกราแดดกรำฝนต้องเพลิงป่าหาผู้ที่จะพิทักษ์รักษาที่เมืองสุโขทัยมิได้

การอัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยครั้งนั้น เป็นงานใหญ่ที่ชาวกรุงเทพมหานครตื่นตาตื่นใจไม่น้อย ดังมีภาพพระราชพงศาวดารเขียนเกี่ยวกับงานเฉลิมฉลองที่หน้าตำหนักแพ พร้อมโคลงพรรณนาความซึ่งเป็นพระราชปณิธานว่า

● พระกมลปราโมทย์ด้วย

ศรัทธา

ดำรงจักสร้างอา

วาสไว้

ภายในพระนคร

สันเทพ สถานแ

ชูเขตพุทธศาสนให้

รุ่งเร้าเรืองเจริญฯ

เมื่อมีการฉลองพระพุทธรูปครบสามวันแล้ว โปรดให้ชักลากบนตะเฒ่า จากท่าช้างไปยังโรงชั่วคราว เพื่อหล่อแก้วให้งามสมบูรณ์ ประดิษฐานเป็นพระประธานในวิหารหลวงกลางพระนคร คือ **วัดสุทัศนเทพวราราม** เช่นเดียวกับ**วัดพนัญเชิง**ที่พระนครศรีอยุธยา

เนื่องจากพระศรีศากยมุนี มีขนาดใหญ่โตเกินกว่าจะเชิญผ่านประตูที่ทำช้างได้ จำเป็นต้องรื้อประตูพระนครด้านนี้ออก เมื่อผ่านแล้วจึงสร้างขึ้นใหม่ **ท่าช้าง**ซึ่งเป็นที่เชิญพระขึ้น จึงเรียกว่า **ท่าพระ**อีกชื่อหนึ่ง

เหตุการณ์ซึ่งโปรดให้ชักเลื่อนพระศรีศากยมุนีทางสถลมารคครั้งนั้น กรมหลวงนรินทรเทวีทรงบันทึกอยู่ในจดหมายความทรงจำว่า โปรดให้ตั้งเครื่องนมัสการที่หน้าวัง หน้าบ้านร้านต้นตลาดไปตลอดทางและเป็นขณะที่ทรงพระประखว แต่ก็ยังทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินตามกระบวนแห่พระด้วยพระบาทเปล่าจนถึงพลับพลา เมื่อยกพระขึ้นที่เสด็จกลับออกพระโอษฐ์ว่า “เพียงได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว”

พระศรีศากยมุนีได้ประดิษฐาน เป็นพระประธาน ณ พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม พระอารามใหญ่กลางพระนครตามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้ทุกประการ

ตอนที่ ๒๕ เบิกฟ้า...สร้างสยาม

อยู่อยุธยาคล่มแล้ว
สิงหาสน์ปรางค์รัตนบรร
บุญเพรงพระหกลสร
บังอบายเบิกฟ้า

ลอยสวรรค ลิงถา
เจ็ดหล้า
ศาสนรุ่ง เรื่องแ
ฝึกพันใจเมืองฯ

ความพรรณนาในโคลงนิราศนรินทร์ตอนนี้บ่งบอกให้รู้ว่า พระราชภาระอันหนักยิ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในการสร้างกรุงเทพมหานครให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีนั้นลุล่วงแล้ว ทั้งในส่วนที่เป็นถาวรวัตถุสถานและความมั่นคงทางจิตใจของอาณาประชาราษฎร์

พระมหาปราสาท พระราชनिเวศน์มณฑลสถาน พร้อมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระอารามในพระบรมมหาราชวัง ล้วนวิจิตรงดงาม เป็นประหนึ่งหลักแผ่นดินใหม่ให้ราษฎรได้ยึดมั่นโดยเฉพาะศูนย์รวมทางจิตใจของบ้านเมือง คือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร โปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้ทรงพระราชศรัทธาให้สร้างเครื่องทรงฤดูฝนและฤดูร้อนถวาย ส่วนเครื่องทรงฤดูหนาวนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างถวายในภายหลัง เกิดเป็นพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงถวายพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรครบทั้ง ๓ ฤดู เป็นที่เจริญพระราชศรัทธาในสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าสืบมา

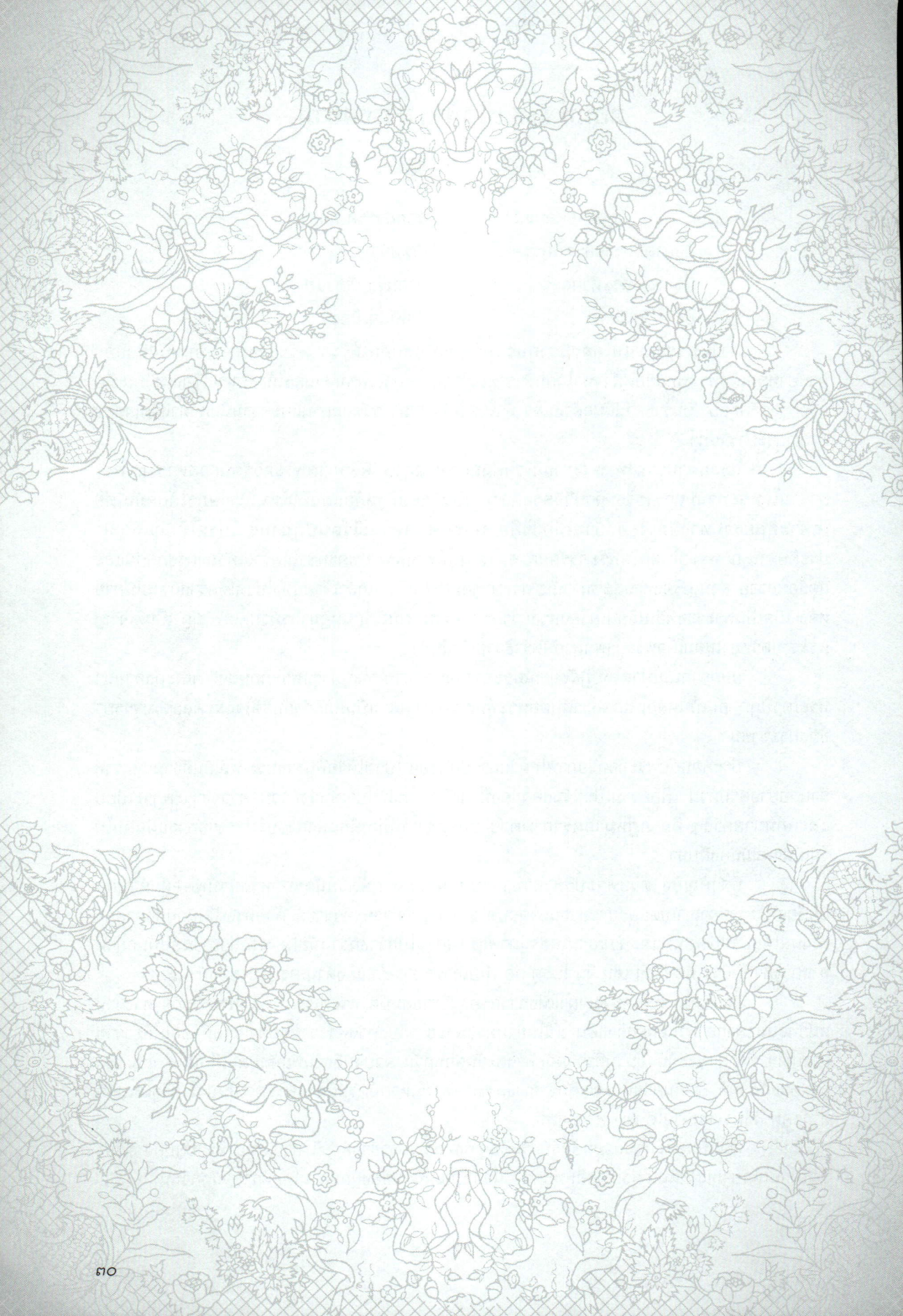
นอกจากนั้นโปรดให้ปฏิสังขรณ์พระอารามมากมาย ทะนุบำรุงพระภิกษุสงฆ์ และสังคายนาพระไตรปิฎก อันเป็นหลักให้เกิดการสืบต่อพระพุทธศาสนา และเป็นหลักกำกับจิตใจและศีลธรรมจรรยาของประชาชน

ประกอบกับพระอัจฉริยภาพในด้านการปกครอง โปรดให้รื้อฟื้นราชประเพณีอันดีงามแห่งราชสำนักอย่างครบถ้วน เพื่อความเป็นสิริมงคลของบ้านเมือง จนถึงโปรดให้รวบรวม ตรวจชำระกฎระเบียบและกฎหมายต่างๆ คือ กฎหมายตราสามดวง และตราไว้เป็นหลักแห่งการบริหารราชการแผ่นดินให้ร่มเย็นและมั่นคงสืบมา

ที่สำคัญยิ่ง ด้วยพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์นักรบ ทรงนำทัพต่อสู้ ด้านศึกปกป้องพระราชอาณาเขตและประชาชนมาตลอด ๒๗ ปีแห่งการครองราชย์ ด้วยทรงเป็นนักยุทธศาสตร์เป็นผลให้สยามประเทศและพระบรมเดชานุภาพแผ่ไพศาลไปกว้างกว่าสมัยใด ทรงส่งเสริมสัมพันธ์ภาพทางการค้ากับประเทศต่างๆ เช่น จีน ไบรตุเกส เพื่อเสริมความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจของบ้านเมือง

ยิ่งกว่านั้น ตลอดช่วงเวลาแห่งการครองสิริราชสมบัติ ทรงทุ่มเทบำเพ็ญพระราชกิจ ทรงงานหนักทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน แม้ในยามทรงพระชราก็ยังทรงพระราชอุตสาหะเสด็จออกให้ข้าราชการเฝ้าฯ ที่ศาลาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยข้างตะวันตกทุกวัน จวบจนถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๑๓ ค่ำ ตรงกับวันที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๒ พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐได้เสด็จสวรรคต สิริพระชนมายุได้ ๗๒ พรรษาเศษ

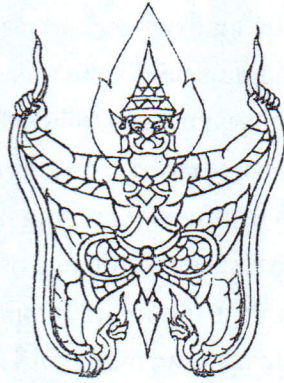
ทรงเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์ประดิษฐานพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงสร้าง ทรงปกป้อง รักษา อิศราภาพให้สยามแผ่นดินได้รุ่งเรืองสืบทอดต่อเนื่องเป็นแผ่นดินของลูกหลานไทยตราบจนทุกวันนี้

วัดอรุณราชวราราม

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
รัชกาลที่ ๒

ตอนที่ ๒๖ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ณ วันพุธขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๔ ปีกุน จุลศักราช ๑๑๒๙ ตรงกับวันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๓๑๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จพระราชสมภพภายหลังจากเสียกรุงแล้ว ณ ตำบลอัมพวา เมืองสมุทรสงคราม ขณะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ยังทรงรับราชการเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นพระราชชนนี

เนื่องจากเสด็จพระราชสมภพในยามที่ต้องอพยพหลบภัยจากข้าศึก และได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถไปในราชการทำศึกสงครามทุกครั้งตั้งแต่มีพระชันษาเพียง ๔ ปี ทำให้มีพระอริยาไคลเข้มแข็ง ทรงพระปรีชาสามารถในการรบและทรงรอบรู้ราชการต่างๆ อย่างรอบด้าน ดังนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสถาปนาพระบรมราชจักรีวงศ์ ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี จึงทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร และโปรดให้มีการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่พระมหาอุปราช เมื่อสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทและสมเด็จพระกรมพระราชวังบวรสถานภิมุขเสด็จทิวงคตไปแล้ว

การพระราชพิธีอุปราชาภิเษกในพุทธศักราช ๒๓๔๙ ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้พระราชทานพระแสงดาบญี่ปุ่นฝักมะขามสีแดงพร้อมกับมีพระราชดำรัสฝากพระพุทธรูปศาสนา พระราชทานพรให้ทรงตั้งอยู่ในสุจริตธรรม พระราชดำรัสและพรพระราชทานจึงเปรียบเสมือนความตั้งพระราชหฤทัยให้ทรงสืบทอดพระราชปณิธานและพระราชภารกิจน้อยใหญ่สืบไปในภายหน้า

พระแสงดาบญี่ปุ่นฝักมะขามสีแดง ที่พระราชทานไว้แก่พระราชโอรส ซึ่งทรงตั้งพระราชหฤทัยให้เป็นผู้รับราชสมบัตินี้มีนามเรียกภายหลังว่า **พระแสงฝักทองเกลี้ยง** ได้เป็นเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศ ที่พระมหาอุปราชและสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารต่อมา

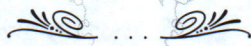
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต ในพุทธศักราช ๒๓๕๒ สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรที่พระมหาอุปราชทรงรับราชสมบัติ เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี

โปรดให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามราชประเพณีที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงวางแบบแผนไว้ ณ หมู่พระมหามณเฑียรสถาน เฉลิมพระบรมนามาภิไธยว่า **สมเด็จพระบรมราชาธิราชวรมหาธิบดีฯ**

ภายหลังในสมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดให้เฉลิมพระนามใหม่ตามนามพระพุทธรูปฉลองพระองค์ว่า **พระพุทธเลิศหล้านภาลัย** และในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เฉลิมพระบรมนามาภิไธยใหม่ว่า **พระพุทธเลิศหล้านภาลัย**

ตอนที่ ๒๗ สถาปนาพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชชนนี เฉลิมพระยศพระราชวงศานุวงศ์

ราชประเพณีเมื่อสมเด็จพระมหากษัตริราชฯ ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
เริ่มรัชกาลใหม่แล้ว จะโปรดให้ตั้งพระราชอาสน์เป็นพระถุกษ์ เลื่อนบรรดาศักดิ์ข้าราชการผู้ใหญ่และ
สถาปนาพระเกียรติยศพระราชวงศานุวงศ์นั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้
โปรดให้ตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเสนานุรักษ์ พระอนุชาขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่พระ
มหาอุปราช และทรงพระกตัญญูตา สถาปนาพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชชนนีพันปีหลวง ขึ้นเป็น
กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีเป็นพระองค์แรก

กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี มีพระนามเดิมว่า **นาก** เป็นธิดาสมเด็จพระรูปศิริโสภาค-
มหานาคนารี แห่งตระกูลคหบดีบางช้าง ตำบลอัมพวา แขวงเมืองสมุทรสงคราม นิवासสถานเดิมที่
อัมพวา ภายหลังสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคนารี ได้ทรงอุทิศที่บ้านเดิมนี้อสร้างเป็นพระอาราม
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ยกขึ้นเป็นพระอารามหลวง เพื่อ
เฉลิมพระเกียรติยศพระญาติวงศ์ฝ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ได้รับพระราชทานนามต่อมาว่า
วัดอัมพวันเจติยาราม

ณ บริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งปรารงค์ประธานของพระอารามแห่งนี้มีความเล่ากันต่อๆ มาว่า คือ
สถานที่เสด็จพระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๒ แห่ง
พระบรมราชจักรีวงศ์ เนื่องจากพระประยูรญาติฝ่ายกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ล้วนมีนิवासสถาน
อยู่ในละแวกบางช้าง ตำบลอัมพวาแทบทั้งสิ้น จึงมีคำเรียก พระญาติวงศ์ในกรมสมเด็จพระอมริน-
ทราบรมราชินี ว่า **ราชินิกุลบางช้าง** พระราชวงศานุวงศ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรง
สถาปนาพระเกียรติยศลำดับต่อมา ได้ทรงพระราชดำริให้ผู้ที่มีความสามารถและทรงไว้วางพระราช
หฤทัยมีหน้าที่กำกับราชการฝ่ายต่างๆ ด้วย เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณุรักษ์ ทรงสำเร็จราชการ
มหาดไทย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพสำเร็จราชการกลาโหม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ครั้นทรงดำรงพระอิสริยยศพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ สำเร็จราชการกรมท่า
และกรมพระคลัง นับเป็นพระอัจฉริยภาพในการจัดการปกครองด้วยพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งยิ่งมา
แต่เริ่มรัชกาล

ตอนที่ ๒๘ การป้องกันพระราชอาณาจักร : เตรียมรับศึกด้านตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่าตลอดเวลา ๒๗ ปี แห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือประสบการณ์ในการป้องกันพระราชอาณาจักรที่ดียิ่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะได้โดยเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถไปในขบวนทัพทำศึกครั้งสำคัญๆ ทุกครั้ง เช่น ศึกลาดหญ้า ศึกท่าดินแดง โดยเฉพาะศึกตีเมืองทวาย ทรงรับหน้าที่สำคัญเป็นยกกระบัตรทัพด้วย

ดังนั้นเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติจึงทรงพระปรีชาสามารถในการวางยุทธศาสตร์ได้อย่างถูกต้อง แม่นยำ ไม่ว่าจะเป็นศึกทางใด เช่น การรับศึกทางด้านตะวันตก แม้มีสาส์นเข้ามาขอเป็นไมตรีหลายครั้ง ทรงวิเคราะห์ว่ามีได้เป็นพระราชสาส์นจากพระเจ้าแผ่นดินโดยตรงย่อมวางพระทัยไม่ได้ และเหตุการณ์ก็เป็นไปตามที่ทรงคาดการณ์ เมื่อข้าศึกยกทัพบุกทัพเรือเข้าตีหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ระนอง กระบี่ ชุมพร ตะกั่วทุ่ง ตะกั่วป่า และเมืองถลาง ทรงวางแผนรบให้กองทัพหัวเมืองสกัดไว้เบื้องต้น จากนั้นจึงระดมกำลังจากกรุงเทพมหานครตามไปช่วย ศึกครั้งนั้นได้รับชัยชนะอย่างเด็ดขาด พร้อมกับยึดอาวุธ เสบียงและเสบียงศึกได้เป็นจำนวนมาก ทุกครั้งที่มิชวาศึกยกมาทางด้านตะวันตกจะโปรดให้เตรียมกำลังยกไปขัดตาทัพมิให้ข้าศึกยกล่วงเข้ามาในพระราชอาณาเขตได้เลยจนกระทั่งการศึกสงครามด้านนี้ร้างลาไป ทั้งด้วยเหตุที่พม่าต้องเผชิญกับมหาอำนาจตะวันตก ขณะเดียวกันกรุงรัตนโกสินทร์กลับเจริญมั่นคงเป็นปึกแผ่นขึ้นอีกครั้ง

และถึงแม้การสงครามแบบจารีตอย่างโบราณจะเปลี่ยนแปลงไป แต่ด้วยสายพระเนตรยาวไกลของความเป็นนักรบผู้เปี่ยมด้วยประสบการณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้โปรดให้เตรียมความพร้อมด้านอาวุธยุทธโปกรณ์ เช่น โปรดให้พ่อค้าต่างประเทศจัดหาปืนที่ทันสมัยเข้ามาใช้ในราชการ และพระราชทานสิ่งของตามราคาบ้าง ยกเว้นภาษีให้บ้าง และยังพระราชทานความดีความชอบให้มีบรรดาศักดิ์อย่างขุนนางไทยก็มี เป็นต้นว่า **กัปตันแอน** พ่อค้าชาวอเมริกัน นำปืนคาบศิลา มาถวาย ๒ กระวาทรงตั้งให้เป็น **หลวงภักดีราช** พร้อมเครื่องยศตามธรรมเนียม

พลโทรวมศักดิ์ โขโยมิินทร์ กล่าวว่า “เมื่อสมัยก่อนใส่ทางปากลากล่อง ดินดำใส่กระทุ้งแล้วยิง เรียกว่า **ปืนคาบศิลา** มีหินอยู่ เวลาลั่นไกก็เอาไปตี เหมือนกับชุดเหล็กไฟสูบบุหรี่ เกิดประกายยิงเรียกว่าปืนคาบศิลามีมานานแล้ว มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว ประเทศชาติมันยิ่งใหญ่ เขาถึงมีพระเจ้าแผ่นดิน พระเจ้าอยู่หัว เขาเรียกพระเจ้าอยู่หัว นิรักษแผ่นดินไว้ตลอด แล้วเวลารบท่านก็ตายก่อนเราท่านออกหน้า คนรักษชาติคือราชวงศ์จักรี รักษาไว้ได้ ต่อสู้ทั้งฝรั่ง กระทั่งปืนไฟ เรือรบ เครื่องบิน ระยะพันกว่าปีมานี้มีไทยเท่านั้นแหละที่รักษาเอกราชไว้ได้ แล้วรักษาไว้อย่างยืนยงที่สุด”

ตอนที่ ๒๙ การป้องกันพระราชอาณาจักร : ยุทธศาสตร์ทางทะเล

ยุทธศาสตร์ป้องกันข้าศึกทางทะเลนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างเมืองที่ปากน้ำเจ้าพระยา ทรงเริ่มต้นสร้างไว้เพียงป้อมปากตะวันตกก็สิ้นรัชกาล เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครองสิริราชสมบัติ ได้โปรดให้ดำเนินการต่อทั้งฝั่งตะวันตกและฝั่งตะวันออกรวมกันถึง ๙ ป้อม เช่น ป้อมปู้เจ้าสมิงพราย ป้อมแผลงไฟฟ้า เป็นต้น

เป็นเมืองป้อมปราการที่มั่นคงแข็งแรง มีอยู่ฉวาง ตึกดิน คัศราวุธอยู่พร้อม เมื่อแล้วเสร็จพระราชทานนามว่า **เมืองนครเขื่อนขันธ์** แล้วโปรดให้ย้ายคร่อมอู่นอกของพระยาเจ่งที่ปทุมธานี ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารแต่ครั้งกรุงธนบุรีลงไปรักษาเมือง พระราชทานบรรดาศักดิ์เจ้าเมืองเป็น **พระยานครเขื่อนขันธ์ รามัญราช ขาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม** การสร้างเมืองป้อมป้องกันข้าศึกทางทะเลเป็นยุทธศาสตร์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ให้เตรียมพร้อมโดยไม่ประมาทตลอดมา

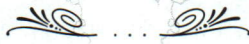
เช่นในพุทธศักราช ๒๓๖๒ มีข่าวมาถึงกรุงเทพมหานครว่า มีการขุดคลองจากทะเลสาบ มาออกเมืองไผทมาศ ซึ่งเป็นเมืองที่มีความสำคัญยิ่งทางยุทธศาสตร์ด้านตะวันออกของไทย เพราะเป็นทางที่ข้าศึกอาจยกมาตีหัวเมืองทางทะเลได้ง่าย จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่กอง พร้อมด้วยเจ้าพระยาพระคลังลงไปสร้างเมืองป้อมปราการสำหรับป้องกันข้าศึกที่ปากน้ำอีกเมืองหนึ่งพระราชทานนามว่า **เมืองสมุทรปราการ** มีป้อมปราการทั้ง ๒ ฝั่ง รวมทั้งป้อมที่เกาะกลางน้ำ ซึ่งยังปรากฏมาจนถึงปัจจุบันป้อมหนึ่ง คือ **ป้อมผีเสื้อสมุทร**

นาวาเอกนพรัตน์ เลิศล้ำ ผอ.กองประวัติศาสตร์ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ กล่าวว่า “ในสมัยรัชกาลที่ ๒ ทรงมีการป้องกันภัยจากทางแม่น้ำหรือทางทะเลสองชั้นคือ ที่สมุทรปราการ ๑ ชั้น แล้วที่นครเขื่อนขันธ์หรือพระประแดงอีก ๑ ชั้น อันดับแรกก็คือ **ที่คลองลัดโพธิ์** แล้วก็มาสร้าง**นครเขื่อนขันธ์ที่พระประแดง** แล้วก็ขยายมีการสร้างป้อมทั้งสองฝั่งแม่น้ำ จากสายพระเนตรยาวไกล ก็ข้ามมาสมุทรปราการที่บริเวณนี้ แล้วก็สร้างป้อมขึ้นทั้ง ๒ ฝั่งแม่น้ำ แล้วก็ มี ๒ ชั้น เราจะเห็นว่าเป็นคิ่วน้ำ แล้วการที่ระดมป้อมมาก ก็อาจจะสังเกตเห็นข้าศึกก่อนที่จะรุกเข้ามาในการป้องกัน อีกด้านหนึ่งก็เมื่อหลุดข้ามออกไปได้ก็ใช้อำนาจในการยิงจากอีกฝั่งหนึ่งในการช่วยสกัดกั้นหรือเพิ่มอำนาจในการยิง อันดับแรกต้องยิงก่อนแล้วก็ยิงอย่างรุนแรง การป้องกันของพระองค์ ก็คือทรงมองว่าอย่าให้เข้ามาได้ในแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเข้ามาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ นี่คือพระอัจฉริยภาพของพระองค์ที่มองอย่างรอบคอบและรัดกุมในการป้องกันภัยที่มาจากทางทะเล”

ยุทธศาสตร์เตรียมความพร้อมรับข้าศึกด้านตะวันออก ด้วยการสร้างเมืองป้อมปราการที่แข็งแรงเช่นนี้ นับเป็นพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในการป้องกันพระราชอาณาจักร ให้มีความมั่นคงสืบมา

ตอนที่ ๓๐ การป้องกันพระราชอาณาจักร : ครั้วมอญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร

พระมิมิทธิธิเรื่อง	วรเด-ชาฟอ
ทุกประเทศมาเป็น	บาทไท้
มอญมัตมะเท	ครั้วครอก มาฮา
สุโพธิสมภารได้	บาทบงส์ ๙°

เหตุการณ์ครั้วมอญเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตามความในโคลงเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยตอนนี้นอกจากพรรณนาพระบรมเดชานุภาพที่มีไพร่พลฝ่ายตรงข้ามเข้ามาเป็นกำลังแล้ว ยังเป็นหลักฐานแห่งพระปรีชาสามารถ ที่ทรงเชี่ยวชาญในยุทธศาสตร์การป้องกันพระราชอาณาจักรด้านตะวันตก ซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี

ครั้วมอญที่เข้ามาครั้งนั้นเป็นชาวมอญจากเมืองเมาะตะมะ แยกย้ายกันเข้ามาหลายทาง มีจำนวนมากกว่า ๔๐,๐๐๐ คน โดยเฉพาะทางเมืองกาญจนบุรี โปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ เสด็จออกไปรับให้เข้ามาอยู่ในพระราชอาณาจักรโดยผาสูก

ทรงพระกรุณาให้จัดจาก จัดไม้เพื่อปลูกบ้านสร้างเรือนพร้อมเสียบึงไปพระราชทานด้วย ชาวมอญที่เข้ามาครั้งนี้โปรดให้ไปตั้งภูมิลำเนารวมอยู่กับพวกที่เข้ามาอยู่ก่อนแล้วที่เมืองปทุมธานี นนทบุรีและเมืองนครเขื่อนขันธ์ที่สร้างใหม่ ซึ่งมีครั้วมอญพระยาแจ้งเข้ามาแต่สมัยธนบุรีลงไปอยู่ก่อนแล้ว

เป็นที่มาของคำเรียกชาวมอญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารที่เข้ามาก่อนว่า **มอญเก่า** ส่วนที่เข้ามาในภายหลังเรียกว่า **มอญใหม่**

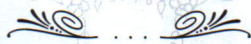
เนื่องจากชาวมอญหลบหนีภัยมาแต่บ้านเมืองของฝ่ายตรงข้าม จึงมีพระบรมราโชบายให้บรรดาหัวหน้าถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเสียก่อน ดังมีประกาศอธิษฐานให้ตั้งอยู่ในความซื่อสัตย์ มีความโดยสุจริตคือ “บัดนี้จะรับพระราชทานกินน้ำพระพัฒน์สัจจา สบถสาบาลตัวถวายสัตยานุสัตย์..ถ้าใจไม่ซื่อไม่ตรงมิได้คงในพระพัฒน์...ขอเทพยเจ้าจงอาเพทบันดาลให้เป็นไป ประดุจดั่งว่าตีมกีนซึ่งน้ำกรดและน้ำเหล็กแดงในมหานรก จงทำลายชีวิตให้พินาศฉิบหายตายด้วยวิบัติต่างๆ อย่าให้ห่างถึงสามวัน อย่าให้ทันถึงสามเดือน อย่าให้เคลื่อนถึงสามปี...”

นับเป็นยุทธศาสตร์ในการป้องกันพระราชอาณาจักรไทยที่ทรงพระปรีชายิ่ง เพราะชาวมอญเหล่านี้ได้ผสมผสานทางวัฒนธรรมเป็นชาวไทยรามัญอยู่อาศัยในแผ่นดินไทยด้วยความผาสุกสืบทอด

° โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยของพระยาตรัง กวีในสมัยรัชกาลที่ ๒

ตอนที่ ๓๑ การบริหารราชการแผ่นดิน : การปกครองส่วนกลางและหัวเมือง

พระราชภารกิจเนื่องด้วยการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงวางรากฐานไว้เบื้องต้นเมื่อทรงสถาปนาพระนครใหม่นั้น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงสืบสานต่อตามที่ทรงได้รับการฝึกฝนมาจากสมเด็จพระบรมชนกนาถด้วยพระปรีชาสามารถยิ่ง

ลำดับแรก ทรงจัดการบริหารราชการส่วนกลางโดยจัดสรรพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีให้กำกับราชการแผนกต่างๆ ตามความสามารถและความเชี่ยวชาญ เพื่อแบ่งเบาพระราชภาระและชักนำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัย เช่น การปกครองในส่วนภูมิภาค ทรงวางนโยบายกำกับดูแลบรรดาหัวเมืองเหนือและหัวเมืองฝ่ายใต้ไปพร้อมกัน

ทางด้านหัวเมืองเหนือ ได้เข้ามารวมอยู่ในขอบเขตพหุสัมาในฐานะเมืองประเทศราชตั้งแต่สมัยธนบุรีและในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งโปรดให้ตั้งเชื้อสายเจ้า ๗ ตน ปกครองหัวเมืองในตำแหน่งต่างๆ เป็นบำเหน็จความชอบในราชการศึก ๙ ทั้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้สืบสานด้านพระราชไมตรีโดยทรงยกฐานะ **เจ้ากาวิละ** เจ้าเมืองเชียงใหม่ ขึ้นเป็น **พระเจ้าเชียงใหม่** เป็นองค์แรก พระเจ้าเชียงใหม่ได้ช่วยทะนุบำรุงปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือด้วยความจงรักภักดีสืบมา

ด้านหัวเมืองฝ่ายใต้ กรุงเทพมหานครมอบให้เมืองนครศรีธรรมราชกำกับดูแลบรรดาหัวเมืองต่างๆ มาแต่เดิม ก็โปรดให้จัดบุคคลที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยมียศ บรรดาศักดิ์ตามทำเนียบข้าราชการของเมืองนครศรีธรรมราช เช่นทรงตั้ง **เจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย)** ต้นตระกูล ณ นคร พระราชโอรสสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชเป็น **เจ้าพระยานครศรีธรรมราช** โปรดให้เชิญตราพระราชสีห์ไปในพิธีตั้งเจ้าเมือง ณ พระวิหารหลวงลานพระบรมธาตุตามธรรมเนียม และยังมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยานครศรีธรรมราชใช้ **ตรารูปดอกบัว รูปนก** เป็นตราประทับสั่งราชการเป็นเกียรติยศ นอกจากนี้ยังทรงวางระเบียบ กำหนดหน้าที่ของกรมการฝ่ายต่างๆ เมืองนครศรีธรรมราชในการปกครองราษฎรชาวเมืองให้มีความร่มเย็นเป็นสุข เช่น **กรมยกกระบัตร** มีหน้าที่พิจารณาความนานาประเทศ **กรมมหาดไทย** ให้ร่วมพิจารณาความอาญาอุทธรณ์ของราษฎร **กรมคลัง** มีหน้าที่จัดเก็บรายได้จากส่วย ขนอน จังกอบ รวมทั้งโปรดให้มีพนักงานประจำทเวสถานของพราหมณ์ **นายหมวดคุ้มข้าพระบรมธาตุ ข้าพระพุทธสังคีต** ซึ่งเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองอย่างครบถ้วน

ด้วยพระอัจฉริยภาพ และมีสายพระเนตรยาวไกลในการจัดการปกครองทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเช่นนี้ บ้านเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงมีความมั่นคงเจริญก้าวหน้าตลอดรัชกาล

ตอนที่ ๓๒ การบริหารราชการแผ่นดิน : พระราชกำหนดสักเลก เดินสวนเดินนา

การสืบทอดพระราชภาระอันหนักยิ่งในการสร้างพระนครใหม่ให้รุ่งเรืองมั่นคงและชักนำให้ไพร่บ้านพลเมืองที่อพยพหลบภัยไปชุกซอนตามที่ต่างๆ กลับมาเป็นกำลังของบ้านเมือง นับเป็นพระราชกิจสำคัญที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงรับช่วงต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชด้วยพระอุตสาหะวิริยะยิ่ง เช่น โปรดให้ออก **พระราชกำหนดสักเลก หมายหมู่ใหม่** แก่บรรดาไพร่พลให้เข้ามารับราชการเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง และยังทรงริเริ่มใหม่โดยโปรดให้พระราชทานเสรีภาพให้เริ่มต้นเลือกการสังกัดมูลนายได้ตามความสมัครใจ

พระราชกำหนดสักเลกที่ออกแต่ต้นรัชกาลนับเป็นการทำบัญชีไพร่พล ซึ่งเป็นประโยชน์ยิ่งในการบริหารราชการแผ่นดินทั้งในยามปกติและในยามมีศึกสงคราม

นอกจากนี้ยังโปรดให้ลดหย่อนระยะเวลาการเข้ามารับราชการจาก **เข้าเดือนนอกเดือน** เป็น **เข้าเดือนนอก ๓ เดือน** ทำให้ราษฎรมีเวลาอยู่ทำมาหากินโดยอิสระมากขึ้น

ในส่วนของการจัดเก็บผลประโยชน์ของบ้านเมือง ตามธรรมเนียมที่มีมาแต่โบราณเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่แล้ว ๓ ปี คือ **การเดินสวนเดินนา** โดยมีข้าหลวงออกไปทำรังวัดสวนเก็บอากรสวนและทำรังวัดนาเก็บหางข้าวเป็นค่านา

แบบอย่างการเดินสวนนับเป็นกุศโลบายให้เจ้าของสวนได้คัดเลือกสายพันธุ์ที่ดีไว้ หากต้นใดให้ผลไม่คุ้มจะได้หักโค่นปลูกซ่อมใหม่ เมื่อได้ผลสมบูรณ์ดีแล้วจึงแบ่งผลผลิตที่ได้เป็นอากรหลวงโดยยุติธรรม

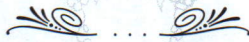
ส่วนการเดินนานั้นโปรดให้กำหนดวิธีการเก็บตามการลงแรงและผลผลิตที่ได้ คือนาที่อาศัยน้ำท่า ได้แก่ น้ำในแม่น้ำลำคลองตามธรรมชาติให้เก็บหางข้าวตามจำนวนโคหรือกระบือที่ใช้ทำนา เป็นที่มาของชื่อเรียกนาประเภทนี้ว่า **นาโคโค**

ส่วนน่าน้ำฝนให้เก็บหางข้าวโดยพิจารณาจากตอข้าวหลังการเก็บเกี่ยว ปีใดทำนาไม่ได้ผลก็ไม่ต้องเสียหางข้าวแก่หลวง มีชื่อเรียกนาชนิดนี้ว่า **นาฟางลอย**

พระราชกำหนดสักเลก การผ่อนผันเวลาเข้ารับราชการและธรรมเนียม **การเดินสวนเดินนา** เมื่อเริ่มรัชกาลใหม่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สืบทอดไว้ นับนอกจากเป็นแบบแผนธรรมเนียมของบ้านของเมืองแล้ว ยังเพิ่มพูนผลประโยชน์เป็นรายได้ของแผ่นดินอย่างดียิ่งด้วย

ตอนที่ ๓๓ การบริหารราชการแผ่นดิน : พระราชกำหนดห้ามสูบบุหรี่ ขายฝิ่น เล่นการพนัน

น้ำพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงห่วงใย คุณภาพชีวิตของอาณาประชาราษฎร์ ซึ่งพากันสูบบุหรี่ ขายฝิ่นที่พ่อค้าลักลอบนำเข้ามายาขายแต่สมัยต้นกรุง ได้โปรดให้ออกพระราชกำหนด มีบทลงโทษไว้อย่างหนักแต่ยังไม่บังเกิดผลตามที่ทรงตั้งพระทัย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงครองสิริราชสมบัติ ได้ทรงสืบสานพระราชภารกิจที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงเริ่มต้นไว้อย่างจริงจัง ทรงพระราชวินิจฉัยโทษของฝิ่นที่จะเกิดแก่พสกนิกรไว้ว่า ผู้ติดฝิ่นที่ยากจน หากขัดสนทรัพย์ก็จะทำโจรกรรมตัดช่องยอมเบา ผู้มีทรัพย์ก็ไม่คิดอ่านทำมาหากิน ผู้ทำราชการถ้าไม่มีฝิ่นสูบก็จะมัวอาการทึบมึนเมา หลบหลีกหน้าที่ โทษทั้งปวงนี้ย่อมทำความเสียหายแก่ชาติอย่างใหญ่หลวง

จึงโปรดให้ตรา **พระราชบัญญัติ ห้ามสูบบุหรี่ กินฝิ่น ซ้อมฝิ่นขายฝิ่น** กำหนดบทลงโทษไว้อย่างเด็ดขาดตั้งแต่ปีแรกของรัชกาล เช่นผู้ใดละเมิดถูกจับได้ พิจารณาว่าทำผิดจริง จะถูกลงโทษหนักเขียน ๓ ยก หรือ ๙๐ ที ตระเวนบก ๓ วัน ตระเวนเรือ ๓ วัน ธิราชบาตรบุตรภรรยา ทรัพย์สินของทั้งสิ้น แล้วส่งไปเป็นตะพุนหญ้าช้าง สำหรับผู้ที่รู้เห็นเป็นใจจะถูกลงพระราชอาญาเขียน ๖๐ ทีโดยไม่ยกเว้น ตามพระราชบัญญัตินี้ ทรงผ่อนผันแก่ผู้ที่มีฝิ่นในครอบครองอยู่ก่อน โปรดให้จำหน่ายออกไปนอกพระราชอาณาจักรโดยเร็ว ในส่วนของราษฎรชาวบ้านและพ่อค้าวานิช โปรดให้เจ้าหน้าที่ปกครองในท้องถิ่นประกาศป่าวร้องให้รู้และปฏิบัติตามพระราชกำหนดกฎหมายนี้โดยทั่วกัน

นอกจากนี้ยังทรงพระราชดำริว่าการเลี้ยงไก่ นก ปลา กัดเพื่อการพนันขั้นต่อ ทำให้เสียทรัพย์และเป็นการทารุณโหดร้ายแก่สัตว์ทั้งหลาย โปรดให้ตราพระราชบัญญัติห้ามเลี้ยงเพื่อการพนัน เพื่อให้บรรดาข้าราชการและราษฎรลดละการทำบาปรักษาศีล บำเพ็ญทานเป็นกุศลสืบไป

ตอนที่ ๓๔ การฟื้นฟูพระราชประเพณี : พระราชพิธีอาพาธพินาศ และสังคายนาบทสวดมนต์

จุลศักราช ๑๑๘๒ ตรงกับพุทธศักราช ๒๓๖๓ เกิดไข้ป่วงใหญ่ หรือ อหิวาตกโรค ระบาดครั้งใหญ่ในกรุงเทพมหานคร พระราชพงศาวดารบันทึกไว้ว่า คนตายทั้งชายทั้งหญิง ศพที่เอาไปทิ้งไว้ในป่าช้าและศาลาดินในวัดสระเกศ วัดบางลำพู วัดบพิตรพิมุข วัดปทุมคงคาและวัดอื่นๆ กายกันเหมือนกองฟืน ที่เผาเสียก็มากกว่ามาก ถึงมีศพลอยในแม่น้ำลำคลองเกลื่อนกลาดไปทุกแห่ง..คนทั้งหลายพากันเกิดความหวาดหวั่นครั่นคร้ามต่อมรณภัยทั่วไปทั้งพระนคร

ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ดำเนินการทั้งในด้านการรักษาความเจ็บไข้เบื้องต้น โดยพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย บ่าวไพร่กลับไปบ้านเรือนเพื่อดูแลรักษาบิดา มารดา ญาติพี่น้องได้โดยอิสระ

ในส่วนที่เป็นการเสริมสร้างขวัญกำลังใจ โปรดให้ตั้ง **การพระราชพิธีอาพาธพินาศ** ตามอย่างที่เคยทำมาแต่ก่อน มีการยิงปืนใหญ่รอบพระนคร เชิญพระบรมธาตุ พระแก้วมรกตออกแห่ พระราชาคณะประพรมน้ำพระปริตรในกระบวน ที่สำคัญยิ่งคือ ทรงรักษาอุโบสถศีล โปรดให้ซื้อปลา สัตว์สี่เท้า สองเท้า ปลอยเป็นพระราชกุศลด้วย

การบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นธรรมทานครั้งนั้นยังเป็นที่มาของ **การสังคายนาบทสวดมนต์แปล** เป็นสิริมงคลเป็นคราวแรก บทสวดมนต์แปลทั้งภาษาบาลีและที่แปลเป็นภาษาไทยแล้วนี้ โปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายในฝึกหัดสวดให้ชำนาญชำนาญ นับว่าครั้งนั้นราชสำนักฝ่ายในแบ่งกันฝึกซ้อมหัดสวดเป็นหมู่เป็นพวกในเวลากลางวัน ส่วนในเวลากลางคืนพร้อมกันไปสวดในท้องพระโรงในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จขึ้นทรงฟังข้างในสวดมนต์ถวายทุกคืน

หลังจากโปรดให้ทำพระราชพิธีอาพาธพินาศ รักษาอุโบสถศีล สวดพระพุทธรูปกันทั้งพระนครเพื่อเป็นขวัญและกำลังใจแล้ว เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าอหิวาตกโรคระบาดหนักอยู่นาน ๑๕ วันนั้นก็สงบลง ส่วนการสวดมนต์ทั้งคำบาลีและคำแปลเป็นภาษาไทยยังคงสืบทอดมาจนปัจจุบัน

ตอนที่ ๓๕ การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา : พระราชพิธีวิสาขบูชา

ในพุทธศักราช ๒๓๖๐ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระราชปณิธานที่จะสืบต่อสมเด็จ พระสังฆราช และพระราชอาคันตุกะผู้ใหญ่ผู้น้อยว่า มีพระทัยปรารถนาจะใคร่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้มี ผลพิเศษประเสริฐยิ่ง จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลใดจึงจะควร คณะสงฆ์ถวายวิสัชนาว่า “แต่ก่อนสมเด็จพระ มหากษัตริย์ราชเจ้ากระทำสักการบูชาพระศรีรัตนตรัยในวันวิสาขบูชา ในวัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวิสาขนักขัตฤกษ์ แต่พระราชพิธีนี้ ขาดหายไปนานแล้ว ถ้าจะได้ทรงกระทำก็จะได้รับผลอันสูงส่ง มากอย่างที่ทรงพระราชประสงค์” เมื่อทรงสดับความที่ถวายพระพรแล้ว ทรงปิติโสมนัส โปรดให้กระทำ **พิธีวิสาขบูชา** เป็นนักขัตฤกษ์ใหญ่ตั้งแต่วัน ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ในพุทธศักราช ๒๓๖๐ ทรงรักษาอุโบสถ ศील ประณิบัติพระสงฆ์และปล่อยสัตว์ ๓ วัน

ในส่วนของพระบรมราชวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทโปรดให้รักษาอุโบสถศีล อาณาประชาราษฎร์โปรดให้ปฏิบัติตามความศรัทธา ทรงอาราธนาพระสงฆ์ ในพระอารามหลวงฟังตักวัน ตก ฟังตะวันออก แสดงพระธรรมเทศนาแก่ราษฎร

นอกจากนี้ยังทรงพระราชศรัทธาพระราชทานเครื่องกัณฑ์เทศน์ของหลวงให้อำเภอ กำนัน ปาวร้องเตือนราษฎรไปรักษาศีล ฟังธรรม เว้นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตโดยพร้อมเพรียงกัน และยังมีการ ซึ่งทรงพระราชดำริใหม่ คือ **โปรดให้ทำโคมตามประทีป** แขนงตามพระอารามหลวง ให้ข้าราชการทำ พวงดอกไม้แขวนบูชาในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ภายหลังมีพระบรมวงศานุวงศ์ ส่วนราชการ ทั้งฝ่ายทหารพลเรือนแข่งขันกันทำโคม เป็น ตราประจำพระองค์ ตราประจำตำแหน่งอย่างวิจิตรสวยงาม เพื่อรับพระราชทานรางวัล มีคำเรียกโคม ในสมัยนั้นว่า **โคมตราวิสาขบูชา** เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โคมตราวิสาขบูชาของสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ ทำเป็นตราพระเกี้ยวยอดได้รับพระราชทานรางวัลที่ ๑ โคมตราวิสาขบูชานี้ เมื่อมีการจัดระเบียบบริหาร ราชการแผ่นดินเป็นกระทรวง ทบวง กรมแล้ว ยังรักษาประเพณี เชิญมาแขวนถวายเป็นพุทธบูชาที่วัด พระศรีรัตนศาสดารามสืบมาจนปัจจุบัน

ตอนที่ ๓๖ การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา : สืบพระศาสนาลังกาทวีป

ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาเถรวาทฝ่ายลังกาวงศ์มาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ต่อมาปลายสมัยอยุธยาพระสงฆ์ในศรีลังกาเสื่อมลง จึงรับพระพุทธศาสนาจากไทย เรียกว่า **พระพุทธศาสนาฝ่ายสยามวงศ์** พระพุทธศาสนาทั้งลังกาวงศ์และสยามวงศ์จึงนับเป็นสมณวงศ์เดียวกัน

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระราชปรารภว่าการส่งสมณทูตไปลังกาว่างเว้นมาแต่แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา จึงโปรดให้จัดคณะสงฆ์เดินทางไปพึ่งข่าวพระพุทธศาสนาในลังกาซึ่งขณะนั้นถูกประเทศตะวันตกต่างๆ เข้ายึดครอง

คณะสมณทูตไทยที่ออกไปครั้งนั้นมี **สมเด็จพระพนรัตน์ (มี)** วัดราชบูรณะเป็นธุระคัดเลือกสงฆ์ทั้งฝ่ายคณะใต้และคณะเหนือที่มีความศรัทธา ถวายพระพรลา ออกจากกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๓๕๗ ครั้งนั้นโปรดให้จัดผ้าไตร เครื่องบริขาร ต้นไม้เงินทองทรงพระราชอุทิศไปบูชาพระรัตนธาตุและมหาเจดีย์สถานที่ชาวลังกานับถือทุกแห่งพร้อมทั้งเครื่องสมณะบริขารสำหรับคณะสงฆ์ผู้ดูแลพระรัตนธาตุด้วย หลังจากพระสงฆ์สมณทูตเดินทางรอนแรมไปถึงลังกาแล้ว ได้ปฏิบัติกิจนำสิ่งของทรงสักการะและของพระราชทานไปมอบตามที่ทรงมอบหมายแล้ว จากนั้นจึงจาริกไปนมัสการศาสนสถานต่างๆ เช่น **พระรัตนธาตุ รอยพระพุทธบาทที่ยอดเขาสมนกภู** ฯลฯ แล้วจึงลาพระสังฆนายก พร้อมกับเชิญสิ่งของถวายตอบแทนพระมหากรุณาธิคุณกลับกรุงเทพมหานคร รวมเวลาที่สมณทูตคณะนี้พำนักอยู่ในลังกาทวีปนาน ๑๒ เดือน

รศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร ผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาศาสตร์ สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กล่าวว่า “ในสมัยอยุธยาเราได้ส่งสมณทูตคือ **ท่านอุปาลิ และท่านอริยมุนี** เป็นประธานสงฆ์ไปบวชให้สามเณรสรณังกรเป็นองค์แรกที่ **วัดมลวัตตะ** ที่เมืองแคนดี ถือว่าทำให้เกิดมีคณะสงฆ์ขึ้นในเมืองลังกา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ท่านสมณทูต ก็ไปเป็นผลดีอย่างยิ่งเลยทำให้ความสัมพันธ์ทางศาสนาระหว่างไทยกับลังกาดีขึ้น ต้นโพธิ์คือสิ่งที่ท่านได้มาจากคณะทูต คือพระอานุกาฬแห่งการส่งไปของท่านของรัชกาลที่ ๒ ได้ต้นโพธิ์มา เดียวนี้ต้นโพธิ์ก็ยังปรากฏอยู่ในสามแห่งนี้ชัดเจนเลย ที่เมืองไทยที่ **วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์** แล้วก็ **วัดสระเกศ** ๓ วัด ถือว่าเป็นบารมีของในหลวงรัชกาลที่ ๒ ซึ่งได้สิ่งที่เป็นมงคลมาให้แก่คนไทย ใครเห็นต้นโพธิ์ก็ต้องยกมือไหว้ เพราะเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ถือว่าเป็นบุญที่ได้กราบได้ไหว้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในลังกาเขาเคารพกันมาก ต้นโพธิ์เค้าถือว่าเป็นมหารุกข เป็นต้นไม้อันยิ่งใหญ่ คนไปแล้วจะต้องไปกราบยกมือไหว้ตลอด เห็นต้นโพธิ์ที่ไหนคนไทยเราก็คงจะทำตาม ถือว่ามีประโยชน์ในแง่จิตใจ ทำให้จิตใจของเราสงบได้”

ตอนที่ ๓๗ การทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา : บูรณปฏิสังขรณ์ สถาปนาพระอาราม

ระยะเวลา ๑๕ ปีแห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชกรณียกิจด้านการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา ซึ่งโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์และสถาปนาพระอารามแล้วเสร็จสมบูรณ์เป็นที่เจริญศรัทธาจำนวนมาก ทั้งนี้เพราะเป็นช่วงว่างศึกสงครามและทรงรับพระราชภาระเป็นนายด้านทำการตามที่สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงมอบหมายไว้แต่เดิมมา มีทั้งพระอารามฝั่งพระนคร ฝั่งธนบุรี และในหัวเมือง เช่น ทางฝั่งพระนคร ทรงสร้าง **พระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม** ประดิษฐาน **พระโต** หรือ **พระศรีศากยมุนี** ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชศรัทธาอัญเชิญมาจากเมืองโบราณสุโขทัย **วัดราชบูรณะ** โปรดให้ปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ เช่น สร้างพระอุโบสถ พระวิหารใหม่ เชิญพระพุทธรูปโบราณจากหัวเมือง ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงปฏิสังขรณ์ไว้มาประดิษฐานในพระระเบียงเช่นเดียวกับที่**วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** ทางฝั่งธนบุรี เช่น **วัดชัยพฤกษมาลา** โปรดให้สร้างหอสดมณต์ หอระฆัง ต่อจากสมัยรัชกาลที่ ๑ จนเสร็จเรียบร้อยทั้งพระอาราม

วัดมะกอก หรือ **วัดแจ้ง** ทรงทะนุบำรุงตั้งแต่เสด็จมาประทับ ณ พระราชวังเดิมในสมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อทรงครองราชย์ได้โปรดให้บูรณะต่อจนเสร็จสมบูรณ์ มีการฉลองพระอารามแล้วพระราชทานนามใหม่ว่า **วัดอรุณราชธาราม**^{*} และทรงพระราชดำริให้เสริมสร้างพระปรางค์หน้าวัดให้สูงใหญ่เป็นพระมหาธาตุสำหรับพระนคร และถือว่าเป็นพระอารามประจำรัชกาล

พระอารามในหัวเมืองที่โปรดให้สร้างใหม่ เช่น **วัดทรงธรรม** ที่เมืองสมุทรปราการ เพื่อให้ชาวมอญที่เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้บำเพ็ญกุศลตามที่เคยปฏิบัติมาก่อน

วัดสุวรรณดาราราม ที่พระนครศรีอยุธยา โปรดให้สร้างศาลาการเปรียญเพิ่มขึ้นอีกสิ่งหนึ่ง

วัดพระพุทธบาท ที่เมืองสระบุรี โปรดให้สร้างพระมณฑปองค์น้อย สวมรอยพระพุทธบาทและบานประตูประดับมุกเป็นลวดลายภาพเรื่องรามเกียรติ์ที่สวยงามยิ่งทั้ง ๔ บาน

พระอารามซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้บูรณปฏิสังขรณ์และสถาปนาใหม่จนแล้วเสร็จสมบูรณ์ในรัชสมัยทุกพระอาราม นับว่าพระราชภารกิจในการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาได้ลุล่วงตามพระราชศรัทธาแล้วทุกประการ

* ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เปลี่ยนเป็นวัดอรุณราชวราราม

ตอนที่ ๓๘ การฟื้นฟูพระราชประเพณี : พระราชพิธีลงทรงครั้งแรก ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

การฟื้นฟูพระราชประเพณีซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้จัดขึ้นเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระราชโอรส พระราชธิดา เมื่อทรงเจริญพระชันษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงสืบทอดในส่วนที่ยังมิได้มี เช่น **พระราชพิธีลงทรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า** มีกระแสราชวงศ์ให้จัดเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๕๕ พระราชทานแก่ **สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระองค์ใหญ่** ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งทรงเจริญพระชันษา ๙ ปี ตามแบบแผนที่เจ้าฟ้าพินทวดี พระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงขึ้นนะไว้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาลักษณะการพระราชพิธีครั้งนั้นไว้โดยสรุป คือ มีแพไม้ไผ่ผูกเทียบที่หน้าพระตำหนักน้ำ คือ ท่าวาสุกรี กลางแม่น้ำพระมณฑปที่ลงทรง ทำซีกรงล้อมรอบเป็นชั้นที่ ๑ ตารางไม้ไผ่ล้อมเป็นชั้นที่ ๒ แล้วจึงล้อมรอบด้วยรางแหอีกชั้นหนึ่ง จากพื้นแพลงสู่ที่ทรง ทำเป็นบันไดเงิน บันไดทอง และบันไดแก้ว ด้านหน้าแพมีเรือบัลลังก์ เรือกัญญา เรือกระบี่ เรือครุฑ เรือตั้ง เรือรูปสัตว์ เรือพิฆาต ทอดทุ่นรายรอบล้อมวง มีเรือหมอจระเข้ เรือทอดแหสำหรับจับสัตว์ร้ายอยู่ในที่ล้อมวงด้วย

หลังจากเสด็จลงทรงแล้ว สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเสด็จเข้าไปในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเพื่อรับพระราชทานพระสุพรรณบัฏ ซึ่งจารึกพระนามว่า **สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ สมมุติเทวาวงษ์พงษ์อิศรภักดิ์ริย์ ขัตติยราชกุมาร** จากนั้นพระครูพราหมณ์เบิกแว่นเวียนเทียนสมโภช เป็นเสร็จสิ้นการพระราชพิธี ครั้งนั้นมีพระราชดำรัสว่า การลงทรงเช่นนี้ ทำแต่ครั้งเดียวนี้เกิด พอเป็นตัวอย่างไว้ไม่ให้สูญพิธีโบราณ เพราะเป็นพระราชพิธีที่เข้ากับพระราชพิธีโสกันต์

เมื่อถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดพระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระนามาภิไธย พระราชทาน **สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร** ตามแบบแผนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอีกครั้งหนึ่งเป็นการพระราชพิธีลงทรงเพียงสองครั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ตอนที่ ๓๙ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : โปรตุเกสเข้ามาเจริญพระราชไมตรี

ความสัมพันธ์อันดีระหว่างกรุงสยามกับโปรตุเกสชาวตะวันตกชาติแรกที่เข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรีตั้งแต่ต้นสมัยอยุธยา และได้ฟื้นฟูขึ้นใหม่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นผลให้มีสำเภาไปมาค้าขายกับโปรตุเกสที่มาก้าโดยสะดวก ทำให้การค้าขายในพระนครเจริญมั่งคั่งขึ้น

เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การพระราชไมตรีกับโปรตุเกสได้พัฒนาต่อมาถึงระดับมีการตั้งกงสุลมาประจำในกรุงเทพมหานคร นับเป็นเหตุการณ์สำคัญทางการทูตสมัยรัตนโกสินทร์ที่ก้าวหน้าขึ้นในรัชกาลที่ ๒ ดังมีความบันทึกอยู่ในพระราชพงศาวดารโดยสรุป คือ วันที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๓๖๑ เรือกำปั่น ออกเดินทางจากมาเก๊าถึงปากน้ำเจ้าพระยา โปรดให้จัดการต้อนรับทูตตามธรรมเนียมด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดี เช่น พระราชทานสิ่งของเครื่องใช้ อาหารการกินเป็นของทักทูต จัดที่พักให้ ที่สำคัญคือเสด็จออกมารับแขกเมืองอย่างเต็มยศให้ **นายคาลอส มานูเอล ดาซิลไวรา** ทูตโปรตุเกส ที่คนไทยเรียกว่า **นายกลศ** เข้าเฝ้า ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

การเจริญสัมพันธ์ไมตรีครั้งนั้นประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี เพราะในปีต่อมาอุปราชโปรตุเกสประจำอินเดียที่เมืองกัว ได้แต่งตั้ง**นายคาลอส หรือนายกลศ** กลับเข้ามาทำสัญญาทางการค้าและพระราชไมตรี ในฐานะผู้แทนพระองค์พระเจ้าแผ่นดินแห่งโปรตุเกส

หลังจากการเจรจาทำสัญญาบรรลุผล นายคาลอสได้รับการแต่งตั้งให้เป็นกงสุลประจำกรุงเทพมหานคร โปรดให้เข้าพำนัก ณ บ้านที่เคยพระราชทานให้องค์เชียงสีอยู่มาแต่ก่อน ปกองชาติโปรตุเกสส่งช่างมริมฝั่งเจ้าพระยา เป็นสถานกงสุลแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ ระหว่างที่กงสุลคาลอสปฏิบัติหน้าที่อยู่ในกรุงเทพมหานคร ได้อำนวยความสะดวกจัดหาสิ่งของที่ทางการต้องประสงค์หลายครั้ง จึงได้รับพระราชทานยศอย่างขุนนางไทยเป็น**หลวงอภัยพานิช** เป็นบำเหน็จความชอบ ก่อนจะพ้นหน้าที่กลับไปในพุทธศักราช ๒๓๖๗

(คำแปลฯ) พณฯ อันโตนิโอ เดอ ฟาเรีย เอ มายา เอกอัครราชทูตโปรตุเกสประจำประเทศไทย “คำร้องขอของโปรตุเกสที่จะสร้างสถานที่ทำการค้า และสถานพำนักกงสุลในครั้งนั้น ก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังนั้นในปี ๒๓๖๓ **นายคาลอส มานูเอล ดาซิลเวียลา** ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้มาปฏิบัติหน้าที่กงสุลโปรตุเกสคนแรกก็ได้รับมอบที่ดินเป็นกรรมสิทธิ์ ซึ่งเป็นที่ดินที่เป็นสถานทูต ณ ปัจจุบันโดยพระองค์ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาต ๒ ข้อ คือ ให้เป็นสถานพำนักกงสุลและสถานที่ทำการค้า”

สถานทูตโปรตุเกสประจำประเทศไทย นับเป็นหลักฐานแห่งการเจริญทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงวางแบบอย่างอันดีงามไว้ให้ปฏิบัติเป็นผลดีแก่ชาติบ้านเมืองสืบมา

ตอนที่ ๕๐ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : อังกฤษเข้ามาเจริญพระราชไมตรี

ความเจริญของกรุงเทพมหานครที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นในทุกด้านโดยเฉพาะความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ซึ่งมีชาติตะวันตกกลับเข้ามาเจริญสัมพันธ์ไมตรีตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ จนถึงมีสถานกงสุลโปรตุเกสประจำกรุงเทพมหานครเป็นชาติแรก แต่ต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้วนั้น

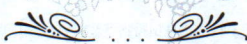
ในพุทธศักราช ๒๓๖๔ **มาร์ควิส เฮสติ้ง** ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียได้ส่ง **จอร์จ ครอว์เฟิร์ด** เป็นหัวหน้าคณะทูตเดินทางเข้ามาอีกชาติหนึ่ง ทั้งนี้ได้ให้นโยบายแก่ **ครอว์เฟิร์ด** ในการเจรจาข้อตกลงกับฝ่ายไทยด้วยความระมัดระวัง คือ ให้เจรจาโดยฉันทมิตร ไม่ใช้ท่าทีที่อาจเป็นการคุกคามอธิปไตย ไม่ร้องขอสิทธิพิเศษ เช่น ขอบที่ทำท่าจอดเรือ ตั้งบ้านเรือน หรือบ่อนคั่งสินค้า และยังย้ำว่าหากการเจรจาทำสัญญาไม่ได้ผลให้ขอเพียงสิทธิการเดินเรือไปมาค้าขายได้โดยสะดวก ก็นับว่าประสบผลสำเร็จในเบื้องต้น

แม้**ครอว์เฟิร์ด**จะเป็นเพียงทูตจากผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดียไม่ใช่ราชทูตจากราชสำนักโดยตรง แต่ด้วยพระวิจารณ์ญาณอันลึกซึ้งและสายพระเนตรที่ยาวไกลด้านการต่างประเทศ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดให้จัดการต้อนรับตามธรรมเนียมทูตโดยครบถ้วน เช่น โปรดให้จัดของพระราชทานไปทักทูล มีอาหารการกินสัสมีสูกุลไม้ตามฤดูกาลตลอดเวลาที่พำนักในพระนคร

เมื่อ**ครอว์เฟิร์ด**เข้ามาครั้งนั้นได้เชิญของบรรณาการจาก **มาร์ควิส เฮสติ้ง** เพื่อน้อมเกล้าฯ น้อมกระหม่อมถวาย มีทั้งปืนคาบศิลาปลายหอกที่ทางการกำลังต้องการ และของทันสมัยแห่งยุคในครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้**ครอว์เฟิร์ด**ได้เข้าเฝ้า ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย มีพระราชปฏิสันถาร ๓ นัด แล้วจึงโปรดให้มีการเจรจาหรือข้อตกลงต่อกัน ถึง**ครอว์เฟิร์ด**จะได้รับการสัทบบให้ระมัดระวังรอบคอบในการทำสัญญา และทางการของไทยก็จัดการรับรองอย่างดีโดยไม่ขาดตกบกพร่อง แต่ก็ยังมีเหตุให้การเจรจาไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะเกิดความเข้าใจผิดและความขัดเคืองต่อกันหลายประการ เช่น ต้องเจรจาผ่านล่ามของทั้งสองฝ่าย มีปัญหาเรื่องเมืองไทรบุรี เรื่องการลดหย่อนภาษี ที่สำคัญคือฝ่ายไทยเริ่มกังวลเมื่อมีข่าวว่า**ครอว์เฟิร์ด** เทียวหยั่งน้ำท่าแผนที่ในที่ต่างๆ

เมื่อเห็นว่าไม่สามารถตกลงทำสัญญากันได้แน่นอนแล้ว **ครอว์เฟิร์ด**จึงกราบบังคมทูลลากลับไปบ้านเมือง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้จัดของทรงยินดีเป็นบรรณาการตอบแทนไปยัง **มาร์ควิส เฮสติ้ง** ตามธรรมเนียม แม้จะไม่บรรลุผลสำเร็จตามที่มุ่งหวัง แต่ก็มีหลักฐานต่อมาว่า**ครอว์เฟิร์ด**ได้ขึ้นชมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ทรงคิดสรรและพระราชทานนโยบายแก่ผู้ทำหน้าที่เจรจา ว่ามีความฉลาดในการทำงานและรู้การต่างประเทศเป็นอย่างดี

ตอนที่ ๔๑ ความสัมพันธ์กับต่างประเทศ : ช้างเผือกในรัชกาลและธงช้าง

บุญเพรงพระก่อสร้าง
ได้คชเสวตลักษณะ
ไตรสารประเสริฐศักดิ์
ทุกเทศเลื่องช่ารู้

ยี่งนัก นาพอ
เผือกผู้
ควรคู่ นครนา
ต่างช่องสรรเสริญฯ

โคลงยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบทนี้ พรรณนาเหตุการณ์สำคัญที่ไม่เคยมีมาแต่ก่อน คือ ได้ช้างเผือกเอามาสู่พระบารมีถึง ๓ ช้าง ในรัชกาลเดียวกัน ถือว่าเป็นมิ่งมงคลเพิ่มพูนพระเกียรติยศยิ่ง

ช้างเผือกเอกทั้ง ๓ ช้างนี้ โปรดให้จัดการพระราชพิธีรับและสมโภชขึ้นระวาง พระราชทานนามว่า พระยาเศวตภุชรา^๑ พระยาเศวตไอยรา^๒ และพระยาเศวตคชลักษณ์^๓ โปรดให้สร้างโรงช้างเผือกหลังคาช่อฟ้าต่อจากโรงของ พระยาเทพภุชรา ช้างเผือกเอกในรัชกาลที่ ๑ ที่ยังยืนโรงอยู่ โรงช้างเผือกทั้ง ๔ โรง ตั้งเรียงรายจากประตูสนามราชกิจไปจนถึงประตูพรหมโสภา งามสง่าประดุจเครื่องประกอบพระบรมมหาราชอิสริยยศตามประเพณีที่มีมาแต่โบราณ

ด้วยเหตุที่ช้างเผือกเป็นเครื่องหมายแห่งพระบรมเดชานุภาพ ธงสีแดง ที่เคยใช้มาแต่เดิม และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้เพิ่ม วงจักร กลางผืนธงสำหรับชักในเรือหลวงนั้น ในรัชกาลที่ ๒ ได้โปรดให้เพิ่มรูปช้างเผือกลงกลางวงจักร ใช้ชักในกำปั่นของหลวงที่ออกไปค้าขายในเมืองท่าใกล้ไกล

ธงช้างนี้ในสมัยรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ยก รูปจักร ออก คงเหลือ รูปช้างเผือกบนพื้นสีแดง ใช้ได้ทั้งเรือหลวงและเรือราษฎรทั่วไป จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงมีพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยามฉบับแรก กำหนดให้ ธงรูปช้างเผือกพื้นแดงนี้เป็นธงชาติสยาม

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ จึงโปรดให้เปลี่ยนธงชาติจาก ธงช้าง เป็น ธงไตรรงค์ แต่ยังคงมีธงที่มีรูปช้างเผือกในผืนธงชาติ แสดงสัญลักษณ์แห่งพระมหากษัตริย์และราชอาณาจักรไทยสืบมาจนปัจจุบัน ได้แก่ ธงชัยเฉลิมพล ของหน่วยทหารรักษาพระองค์ ธงราชทูต ธงกงสุล และ ธงราชนาวี

นาวาเอกนพรัตน์ เลิศล้ำ ผู้อำนวยการกองประวัติศาสตร์ กรมยุทธศึกษาทหารเรือ กล่าว
ว่า “ธงราชนาวีนั้นะครับ เราจะเห็นก็คือมีทั้งธงไตรรงค์ คือมีความเป็นชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แต่สิ่งที่ย้ำในความรู้สึกของเราก็คือ ช้างเผือกทรงเครื่องที่ประดับอยู่กลางธง เวลาเรามองธงราชนาวีที่ไร่นอกจากความเป็นชาติแล้ว เรายังภูมิใจในประเทศไทยที่ได้มีพระมหากษัตริย์ที่ได้ปกป้องดูแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นแล้วเวลาที่เราไปต่างประเทศทุกคนก็จะถามว่า ธงช้าง

^๑ พระยาเศวตภุชรา ได้จากเมืองโพลีสัตว์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕

^๒ พระยาเศวตไอยรา ได้จากเมืองเชียงใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙

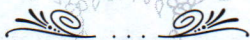
^๓ พระยาเศวตคชลักษณ์ ได้จากเมืองน่าน เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๙

นี้หมายถึงอะไร เราก็ต้องอธิบายต่อว่า **ธงช้าง ธงราชนาวิ** ก็คือ**ธงไตรรงค์ ธงชาติ** ช้างก็คือ ช้างที่มาสู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ของเราในอดีต นั่นก็ทำให้เห็นว่าคนไทยทหารเรือไทยยังมีความจงรักภักดีพร้อมที่จะปกป้องสถาบันพระมหากษัตริย์ของเราอยู่ตลอดเวลา”

กล่าวได้ว่า **ธงช้าง**ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สร้างพระราชทานไว้สำหรับเรือหลวงได้เดินทางไปค้าขาย จนบ้านเมืองเจริญมั่งคั่งนั้น ยังคงโบกสะบัดอวดธงของราชนาวิไทยสืบมาจนทุกวันนี้

ตอนที่ ๔๒ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : ขยายพระบรมมหาราชวัง สร้างสวนขวา

พระบรมมหาราชวังซึ่งสร้างแต่แรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๒ มีข้าราชการสำนักฝ่ายในเพิ่มมากขึ้น จึงโปรดให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไปทางด้านใต้เพื่อสร้างตำหนักเรือนหลวง ให้พอแก่การพำนักโดยทั่วถึงกัน

ครั้งนั้นมีพระราชดำริให้ตกแต่ง **สวนขวา** ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถโปรดให้สร้างไว้เป็นที่เสด็จประพาสสำราญพระราชอิริยาบถให้วิจิตรงดงามขึ้น ปรากฏหลักฐานว่า ที่จริงแล้วทรงตั้งพระราชหฤทัยให้เป็นเกียรติยศว่าตั้งบ้านเมืองได้มั่นคงแล้ว อีกทั้งยังมีพระราชประสงค์ที่จะทะนุบำรุงฝีมือช่างไปพร้อมกันด้วย

การสร้างซ่อมแปลง**สวนขวา**ในรัชกาลที่ ๒ เป็นงานใหญ่ที่ต้องใช้ช่างหลายสาขามาทำงานร่วมกัน จึงโปรดให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ คือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในรัชกาลต่อมา เป็นแม่กองพร้อมด้วยพระราชวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้า ฝ่ายในป็นหน้าที่กันทำ มีความบันทึกไว้ว่า การทำครั้งนั้นสนุกสนานยิ่งนัก

พระราชอุทยานสวนขวา ประกอบด้วย สิ่งสวยงามต่างๆ คือ มีสระน้ำใสสะอาดเหมือนอ่างแก้ว ปลุกบัวหลวง บัวเผื่อน เลี้ยงปลาานาชนิด ในสระมีเกาะใหญ่เกาะน้อย ก่อภูเขาปลูกไม้ชายเอนบังแสงเงา ให้ความร่มรื่นแก่บรรดานกที่จับคอนห้อยแขวนไว้บ้าง เลี้ยงไว้ในกรงบ้าง มีพระมหามณเฑียรรูปตรีมุข พระที่นั่งอย่างฝรั่งเป็นที่ทรงฟังมโหรี ในเวลามีกานักขัตฤกษ์โปรดให้เจ้านาย ท้าวนางฝ่ายในช่วยกันแต่งเก้ง แต่งแพ ประกวตประชันกัน บางคราวทรงพระราชศรัทธาให้นิมนต์พระราชอาคันตุกะลงเรือสำเภามารับ宾ทบาตด้วย **สวนขวา** ได้เป็นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถมาตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ศาสตราจารย์พิเศษ ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา รองประธานคณะกรรมการดำเนินงาน มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยฯ กล่าวว่า “เรื่อง **สวนขวา** เป็นพระราชประสงค์ชัดเจนเลยนะครับว่าที่สร้างขึ้นมาก็เพื่อบำรุงวิชาช่าง ก็เป็นรัฐประศาสนศาสตร์อย่างหนึ่งในการบริหารราชการแผ่นดิน คือประเทศไทยเราเนี่ยมีการติดพันเกี่ยวกับการศึกษาสงครามติดต่อกันมาตั้งแต่ปลายอยุธยา มาถึงรัชกาลของพระองค์งานศึกษาสงครามเบาบางลงแล้วนะครับ เพราะฉะนั้นพระราชกรณียกิจที่สำคัญของพระองค์ก็คือว่า ทำอย่างไรที่จะฟื้นฟูจิตใจของประชาชนให้อ่อนโยนขึ้นมา ให้เข้าสู่สภาวะปกติ พระองค์ท่านอาศัยเรื่องการพระศาสนา บำรุงให้ประชาชนสนใจในการพระศาสนา ต่างๆมากขึ้น ด้านดนตรี ด้านมหรลพ ด้านการละเล่นต่างๆ เรื่องการช่างโดยเฉพาะเรื่องการชางนีนะครับ ทรงเป็นช่างด้วยพระองค์เอง เป็นทั้งช่างปั้น ช่างแกะสลัก และหลายสาขาละทรงเป็นช่างด้วยพระองค์เอง”

ตอนที่ ๔๓ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : ฝีพระหัตถ์งานช่าง

พระราชกรณียกิจเนื่องด้วยการทะนุบำรุงฝีมือช่างเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการสร้างสิ่งสวยงามประดับพระนคร นอกจากทรงส่งเสริมอุปถัมภ์แก่บรรดาช่างทั้งปวงให้ได้แสดงสติปัญญาและฝีมือแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงพระปรีชาสามารถทรงงานช่างด้วยพระองค์เอง

ฝีพระหัตถ์งานช่างสาขาต่างๆ นั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ นายช่างใหญ่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ตรัสชมและประทานข้อสังเกตกระบวนทางศิลปะว่าประกอบด้วยฝีมือช่างอย่างวิจิตรยิ่ง เช่น พระพุทธธรรมิกราชโลกธาตุติลก พระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวราราม ทรงปั้นหุ่นพระพักตร์ด้วยพระองค์เอง กล่าวกันว่าทุกครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาทรงสักการะมีรับสั่งว่า พระพุทธรูปองค์นี้ยอมรับเสมอ และ หัวหุ่นหลวงตัวละครเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเหล่านี้ กล่าวกันว่าหน้าหุ่นคู่หนึ่ง เป็นฝีพระหัตถ์ทรงแกะด้วยไม้รักเรียกสับมาว่า พระยารักใหญ่ พระยารักน้อย ได้รับยกย่องว่าเป็นงานประณีตศิลป์ที่สวยงามยิ่งในรัชสมัย

นอกจากนี้ยังมีงานประติมากรรมไม้แกะสลักชิ้นเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งทรงลงฝีพระหัตถ์คือ บานประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม มีลวดลายสลักเสลาละเอียดประณีตสวยงามยิ่ง การทรงงานแกะสลักครั้งนั้น เป็นที่เลื่องลือมาก กล่าวกันว่าลวดลายสัตว์ต่างๆ ที่ผสมกลมกลืนอยู่ในหมู่พรรณพฤกษา ดูราวกับมีชีวิตเคลื่อนไหวได้ คล้ายกับความในบทพระราชนิพนธ์ **ตอนอิเหนาชมถ้ำ** ว่า

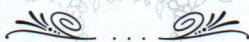
ฉลกรูปสิงสัตว์นานา	ดูเด่นออกมาเหมือนจริง
ทั้งเนืองนดั่งเป็นเห็นประหลาด	พฤกษชาติเหมือนจะไหวไวกิ่ง
อันรูปเสือนี่หมีกระทิง	เหมือนจะย่างวางวิ่งเวียนวง

บานประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามช่องกลางซึ่งทรงลงฝีพระหัตถ์เคยต้องอัคคีภัยคราวหนึ่ง ได้เชิญมาเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนครมาจนปัจจุบัน

นายสมชาย ณ นครพนม ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านวิจัยและพัฒนาพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กล่าวว่า “ดอกไม้ รูปสัตว์ ลวดลายต่างๆ เหล่านี้ บรรจงร่างแบบ รวมทั้งการแกะสลักลวดลายได้อย่างวิจิตรพิสดาร ถ้าคนไม่รู้เขาจะคิดว่าเอาชิ้นงานมาต่อๆ กัน แต่จริงแล้วเมื่อมาศึกษาเป็นไม้แผ่นเดียวกันมาแกะสลักลงไปบนนี้ บางอย่างแทบนึกไม่ถึงเลยว่าสลักเข้าไปทางด้านหลังได้ แสดงว่าต้องมีความวิริยะอุตสาหะ และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเริ่มแกะสลักไว้ก่อนก็เป็นแรงบันดาลใจให้กับช่างที่จะทำต่อมาให้ทำตามแนวพระราชดำริของพระองค์ท่านได้อย่างสมบูรณ์ทีเดียว พวกเราซึ่งดูแลทางด้านมรดกศิลปวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อได้ศึกษางานของพระองค์ท่านเกี่ยวกับเรื่องศิลปะแล้ว ต้องยกย่องว่าพระองค์ท่านทรงเป็นศิลปินเอกของกรุงรัตนโกสินทร์ทีเดียว อย่างเช่นที่องค์การวิทยาศาสตร์ หรือ ยูเนสโก* ได้ยกย่องพระองค์ท่านเป็นบุคคลสำคัญ”

* UNESCO องค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้บรรจุพระบรมนามาภิไธยไว้ในปฏิทินการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ (Anniversaries of Great Personalities and Historic Events) ในโอกาสครบรอบวันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑

ตอนที่ ๔๔ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : พระที่นั่งสนามจันทร์ เก่งนารายณ์

พระราชธิดาอาศัยโปรดทรงการช่างต่างๆอยู่เป็นนิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีหลักฐานปรากฏอยู่ในประเพณีในราชสำนักครั้งรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นพระราชานุกิจว่า ได้ทรงงานช่างทั้งในเขตพระราชฐานชั้นนอกและพระราชฐานชั้นใน เช่น ในเขตพระราชฐานชั้นนอก มีพระที่นั่งโถงขนาดย่อม นามว่า **พระที่นั่งสนามจันทร์** เป็นที่ประทับทรงงานช่างข้างหน้า และเสด็จออกให้เจ้านายข้าราชการเฝ้า ตามพระราชธิดาอาศัย

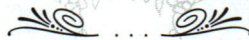
พระที่นั่งสนามจันทร์ เป็นสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๒ ที่มีสัดส่วนเข้าตัวไม้ละเอียดยิ่งนัก โดยเฉพาะที่ฝ้าเพดานและชายคา ซึ่งเขียนลายทองเป็นลายดอกพุดตานก้านแย่งนั้น เป็นฝีมือพระหัตถ์ทรงลงเขียนเล่น แต่เหล่าช่างที่มาบูรณะภายหลังก็ได้อนุรักษ์ลวดลายของเดิมประจักษ์ลายครุสืบนี้อย่างดี เนื่องจากโปรดประทับ **พระที่นั่งสนามจันทร์** ตลอดรัชกาล พระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่อมาจึงทรงเคารพสักการะพระที่นั่งองค์นี้ เสมอด้วยพระแท่นราชบัลลังก์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ยังมีพระที่นั่งประทับทรงงานช่างในเขตพระราชฐานชั้นในอีกองค์หนึ่งอยู่ในกำแพงแก้ว หมู่พระมหामณเฑียร เรียกกันสืบมาว่า **เก่งนารายณ์** เก่งนารายณ์ตกแต่งเขียนลวดลายจีนงดงามวิจิตรทุกส่วน เช่น เสาเขียนลายมังกรสีแดงสดไล่ ผันลงลายประดับกระຈก ที่สวยงามพิเศษคือประติมากรรมที่ส่วนบนประดับด้วยเครื่องถ้วยชามสี ทำเป็นตัวละครในพงศาวดารจีนตอนพระถังซำจั๋งไปสืบพระศาสนาในชมพูทวีป สวมกับเป็นที่ประทับทรงงานช่างโดยแท้ เนื่องจาก **เก่งนารายณ์** มีต้นจันทร์ใหญ่ให้ร่มเงา ลมพัดเย็นสบายทั้งกลางวันและกลางคืน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดประทับทรงงานช่างและงานกวีด้วยความสำราญพระราชหฤทัยมาตลอดรัชสมัย เล่ากันสืบมาว่า เมื่อจะทรงแกะบานประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม โปรดให้ยกเข้ามาถวายเพื่อทรงลงฝีพระหัตถ์ ณ ลานต้นจันทร์ใกล้เก่งนารายณ์แห่งนี้

พระที่นั่งสนามจันทร์ และ **เก่งนารายณ์** จึงเป็นเสมือนพระบรมราชานุสรณ์ เนื่องด้วยการทรงงานช่างของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่สำคัญยิ่ง

ตอนที่ ๔๕ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : เครื่องถม เครื่องถ้วย ศิลปะพระราชนิยมในรัชกาลที่ ๒

การทะนุบำรุงงานช่างสาขาต่างๆ ให้กลับเจริญรุ่งเรืองขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองของศิลปะนั้น งานประณีตศิลป์ประเภทเครื่องถมเครื่องถ้วยก็ได้รับการพัฒนาให้วิจิตรสวยงามขึ้น ทั้งคุณภาพและการออกแบบตกแต่ง เช่น วิชาช่างถม มีพระราชกระแสให้ **เจ้าพระยานคร (น้อย)** บำรุงฝีมือขึ้นที่เมืองนครศรีธรรมราช ช่างได้สร้างสรรค์ตกแต่งด้วยลายใบเทศ ลายพระราชนิยมที่ทรงคิดขึ้นใหม่จากลายดอกไม้ของจีนและใบไม้ของฝรั่ง ได้ผลงานชิ้นเยี่ยมนำมาถ่มเกล้าถวายเป็นเครื่องราชูปโภค ได้แก่ **พระแท่นถม พระราชยานถม เรือพระที่นั่งกราบถม** ที่สำคัญยิ่งคือ **พระเก้าอี้ถม** โปรดให้ใช้เป็น **พระที่นั่งภัทรบิฐ** ประดิษฐานในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นที่ประทับในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้ง **พระแท่นพุดตานถม** เป็นพระแท่นราชบัลลังก์ประจำท้องพระโรงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ส่วน **เครื่องถ้วย** ซึ่งเป็นของสั่งทำจากเมืองจีนตามแบบและลวดลายที่ส่งไปเป็นแบบ มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า ได้ทรงผูกลายใหม่คิดแบบด้วยพระองค์เองที่ยกย่องกันว่าสวยงามอย่างยิ่ง ได้แก่ ลายดอกกุหลาบขาว พื้นทอง ลายผักกาดเขียว ลายนกหย่อม ลายพวงทับทิม ลายจีน ลายหน้ากาลประกอบกับลายครุฑยุดนาค ซึ่งเป็นพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ ๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง **เครื่องถ้วยลายน้ำทอง** ของสำนักสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีนั้น ถือกันว่าเป็นของดีที่สุด จนได้ชื่อเฉพาะว่า **เครื่องถ้วยพระศรีสุริเยนทร์**

นอกจากนี้ยังทรงคิดหุ่นปั้นขงชาที่เรียกว่า **ปั้นอย่าง** พระราชทานแบบให้ช่างจีนทำหลายคราว ที่เลื่องลือกันมากคือ ปั้นรูปหัวป้อมคอหม้อ รูปลูกแก้ว รูปกันช้อยคอช้อย และปั้นลายรูปแมงดาพวยขวลา

นางพิมพ์ประไพ พิศาลบุตร ผู้เขียนหนังสือเรื่อง กระเบื้องถ้วยกะลาแตก กล่าวว่า “ปั้นดินสีแดงๆ อย่างนี้ พวกนี้เราเรียก **ปั้นอีซิง** เพราะว่าดินพวกนี้มาจาก **อีซิง** เนื่องจากเราทำแบบไปให้เขา ศิลปินก็จะลงชื่อของผู้ที่สั่งในกรณีนี้ลงว่า **กงเก็ก** คำว่า **กงเก็ก** มีความหมายว่าของทูตนะคะ **ตรากงเก็ก**จะเขียนไว้ในที่ต่างๆ กันได้ อย่างเช่นของสมัยรัชสมัยรัชกาลที่ ๒ อาจจะบริเวณข้างล่าง บางใบก็ไว้ที่พวย บางใบก็ไว้ที่ลิ้น การใช้ของมาประดับกระเบื้องค่อนข้างจะมีราคาแพง ซึ่งแสดงว่าสถานะเศรษฐกิจของสยามในช่วงนั้นต้องมีความมั่นคง การวาดลายใช้ช่างฝีมือดีเป็นช่างหลวง เขียนลายไว้ชัดเจนก่อนที่จะนำไปส่งไปผลิต ซึ่ง **กระเบื้องลายน้ำทอง** ของรัชกาลที่ ๒ จะละเอียดงดงามคุณภาพเนื้อกระเบื้องไม่มีทรายไม่มีอะไรปนเลยเป็นของชั้นดี”

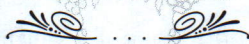
ภาพสะท้อนของกรุงเทพมหานครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่กลับเจริญมั่งคั่ง มีของดีวิเศษเข้ามามากมายหลายสิ่ง น่าจะเป็นภาพที่ทรงพรรณนาอยู่ในตำนานพระราชนิพนธ์ละครนอกเรื่องไกรทอง* ที่ว่า

ลูกค้าพานิชต่างประเทศ
สมบัติพัสดุนามมากมาย
พร้อมหมู่โยธาข้าเฝ้า
ต่างคนสุขเกษมเปรมปรีดี

บรรทุกของวิเศษเข้ามาถวาย
ทรงแจกจ่ายนิจจิตเบียดหัวดี
ล้วนเหล้ามั่งคั่งตั้งเศรษฐี
ทุกทิวาราตรีปีเดือนเอย

* ตำนานพระราชนิพนธ์ตอนนี้เขียนไว้ในตอนท้ายบทพระราชนิพนธ์ เรื่องไกรทอง เข้าใจว่าแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓

ตอนที่ ๔๖ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : ขอสายฟ้าฟาด เพลงพระราชนิพนธ์บุหลันลอยเลื่อน

ท้องที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม สถานที่เสด็จพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยี่สิบปี ยังมีสิ่งซึ่งเป็นเสมือนอนุสรณ์แห่งพระอัจฉริยภาพในทางดนตรี คือ **มะพร้าวขอม มะพร้าวพันธุ์หายาก** มีปุ่มสวยงาม ๓ ปุ่มที่กะลา นิยมนำมาทำขอสามสายได้อย่างดี หากสวนของผู้ใดมีมะพร้าวพันธุ์นี้บำรุงรักษาไว้ จะโปรดให้พระราชทานตราภูมิคุ้มห้าม ยกเว้นค่าอากรสวนตลอดไป **มะพร้าวขอม** จึงอยู่คู่สวนอัมพวาสืบมา

เชื่อกันว่า **ขอสายฟ้าฟาด** คู่พระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย น่าจะมาจาก **มะพร้าวขอมอัมพวา** ส่วนหนึ่งหน้าขอมและไม้แก้วทำคันชักขอนั้น โปรดให้สั่งจากเมืองนครศรีธรรมราช ฝัพระหัตถ์ทรงขอนั้นทรงเชี่ยวชาญได้ทั้งแบบผสมวงคู่กับกระจับปี่ในวงมโหรี และทรงเดี่ยวเฉพาะพระองค์ ซึ่งมักทรงก่อนเข้าพระบรรทมเสมอ

เล่ากันสืบมาว่า คืนวันหนึ่งหลังจากทรงขอมคู่พระหัตถ์ด้วยความสำราญพระราชหฤทัยแล้ว เมื่อเสด็จเข้าที่พระบรรทม ทรงพระสุบินว่า ได้เสด็จไปในรมณีสถานแห่งหนึ่งสวยงามไม่มีที่ใดเสมอเหมือน ณ ที่นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นดวงจันทร์ลอยเข้ามาใกล้ สาดแสงนวลสว่างไสวไปทั่วบริเวณ ทันใดนั้นได้ทรงสดับเสียงดนตรีอันไพเราะยิ่งนัก ทรงฟังเสียงนั้นด้วยความเพลิดเพลินจนกระทั่งดวงจันทร์ค่อยๆ คล้อยเคลื่อนห่างออกไป พร้อมกับเสียงดนตรีทิพย์ที่เลื่อนไปพร้อมกัน เสียงดนตรีที่ทรงฟังในพระสุบินนั้น แม้ทรงตื่นพระบรรทมแล้วยังคงก้องกังวานในพระโสตมิทรงลืม โปรดให้พนักงานดุริยางค์เข้าเฝ้าต่อเพลงตามที่ทรงพระสุบิน พระราชทานชื่อตามที่มาของเสียงเพลงว่า **บุหลันลอยเลื่อนฟ้า** บ้างก็เรียกว่า **สรรเสริญพระจันทร์** แต่ครูดนตรีมักเรียกเฉลิมพระเกียรติยศว่า **เพลงทรงพระสุบิน** เพลงนี้ได้เคยใช้เป็น **เพลงสรรเสริญพระบารมี** ในสมัยรัชกาลที่ ๕ และ **เพลงสรรเสริญเสือป่า** ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ด้วย

อาจารย์เฉลิม ม่วงแพศรี ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ กระทรวงวัฒนธรรม กล่าวว่า **“เพลงทรงพระสุบิน บุหลันลอยเลื่อน บุหลันเลื่อนลอยฟ้า** เป็นเพลงที่เป็นมงคลสำหรับคนเล่น เพราะว่าพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชนิพนธ์และพระเจ้าแผ่นดินทรงเชี่ยวชาญในขอสามสาย ขอสามสายนี้เสียงจะกลางๆ เพราะฉะนั้นวงดนตรีที่มีขอสามสายจะช่วยอุ่มวง ช่วยคุมวงให้เสียงนุ่มนวล ถ้าพระเจ้าแผ่นดินโปรดสิ่งใด สิ่งนั้นก็จะมีเจริญ เพราะทุกคนก็จะเลือกสิ่งดีๆ เพราะฉะนั้นถ้าเราเรียนดนตรีไทย เราก็มีสถาบันพระมหากษัตริย์ไม่ได้ ขอสามสายเฟื่องฟูขึ้นมาก็เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพราะฉะนั้นเราต้องนึกถึงพระคุณอันนี้ เพราะการที่เรียนดนตรีไทยแล้วให้เป็นคนกตัญญูรู้คุณนี้ ก็จะเป็นการปลูกฝังวัฒนธรรมที่ดีของคนไทยต่อไป”

พระอัจฉริยภาพเฉพาะพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งโปรดทรง **ขอสามสาย** เครื่องดนตรีที่เล่นยากได้อย่างเชี่ยวชาญไพเราะยิ่ง และยังทรงพระราชนิพนธ์เพลง **บุหลันลอยเลื่อน** พระราชทานไว้เป็นมรดกล้ำค่าแก่วงการดนตรีไทยสืบมานี้ ทางราชการได้สำนึกในพระมหากุณาธิคุณ เสด็จพระเกียรติวันเสด็จพระราชสมภพ วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ ของทุกปี เป็นวันศิลปินแห่งชาติ

ตอนที่ ๔๗ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : โขน ละคร

ความเจริญรุ่งเรืองของนาฏศิลป์และดนตรี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของสภาพบ้านเมืองดี ได้ร่วงโรยไปแต่เมื่อครั้งเสียกรุงและพระมหากษัตริราชได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ทะนุบำรุงฟื้นฟูขึ้นใหม่แต่สมัยธนบุรีและต้นกรุงรัตนโกสินทร์แล้วนั้น เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย **นาฏศิลป์ไทย** โดยเฉพาะ **โขน-ละคร** ได้กลับเจริญขึ้นในทุกด้าน ทั้งบทที่คิดสรรนำมาแต่งขึ้นใหม่ กระบวนท่ารำเต้นและเครื่องแต่งกายผู้แสดงเช่น การเล่นโขน ได้โปรดให้กวีในราชสำนักช่วยปรับปรุงขัดเกลาแต่งบทพากย์บทเจรจาให้สละสลวย และยังทรงพระราชนิพนธ์บทพากย์ **ตอนนางลอย** ตอนหนึ่งด้วย

บทพระราชนิพนธ์ **ตอนนางลอย** นี้ วงการโขนยกย่องว่ามีความไพเราะเพราะพริ้งอย่างยิ่ง ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสเชิดชูไว้ว่า “...ข้าพเจ้าก็ทราบอยู่แก่ใจว่า ถึงข้าพเจ้าจะแต่งขึ้นใหม่ก็คงสู้บทพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เลยเป็นแน่นอน...” ส่วนการละครนั้น สนพระราชหฤทัยฝึกหัดละครผู้หญิงคือ **ละครโรงใน** หรือ **ละครใน** มาแต่ทรงดำรงพระยศสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วได้ทรงหัดละครอิเหนาโรงใหญ่ตามที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้แต่ต้นจนจบเรื่อง

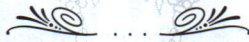
นอกจากนี้ยังทรงระลึกถึงพระราชดำริที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้พระราชทานไว้ว่า พระเจ้าแผ่นดินครั้งโบราณทุกพระองค์ ได้ทรงอุปถัมภ์ให้เล่น **โขนรามเกียรติ์** บ้าง **นารายณ์อวตาร** เป็นประเพณีสืบมา จึงทรงพระราชนิพนธ์ **บทโขนเรื่องรามเกียรติ์** ให้ละครข้างในของหลวงเล่นเป็นพระเกียรติยศ คือ **ตอนหนุมานถวายแหวน** ไปจนถึง **ตอนทศกัณฐ์ลิ้ม** และ **ตอนบุตรลบ**

การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเล่นตามบทที่ทรงพระราชนิพนธ์ มีลักษณะการเดินเรื่อง กระชับ ตัดทอนเรื่องเดิมออกบ้าง โขน ละครซึ่งโปรดให้ฟื้นฟูขึ้นนี้ นอกจากโปรดให้เล่นฉลองเป็นการพระราชกุศล เล่นรับแขกเมือง และทำขวัญสมโภชข้างเผือกแล้ว ยังโปรดให้เล่นในงานมหรสพของหลวง เช่น งานพระเมรุมาศ เพื่อให้ราษฎรชาวบ้านได้มีโอกาสชมด้วยความเพลิดเพลินด้วย

อาจารย์ ประสิทธิ์ ปั่นแก้ว ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง โขนละคร ประจำปี ๒๕๕๑ กล่าวว่า “ก็ทำต่างๆ ที่เราใช้ในการแสดงโขนปัจจุบันนี้ เราก็ได้แบบแผนจากพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ ๒ บทท่านแต่งออกมาไพเราะ และก็สามารรถืบท สามารรถรำไปในตัว ในทุกท่วงทำนองนั้นได้เลย เราสามารถหาท่าทางตีบทในอารมณ์ต่างๆ ในกิริยาต่างๆ นั้นได้อย่างดีเลยครับ”

ตอนที่ ๔๘ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : บทพระราชนิพนธ์ละครใน ละครนอก

พระอัจฉริยภาพการเป็นจิตรกรของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นที่ปรากฏมาแต่ทรงพระเยาว์ ดังที่ทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากสมเด็จพระบรมชนกนาถให้รับหน้าที่ร่วมกับหมึกวิช่วยกันแต่งช่อบทละครครั้งกรุงเก่า จนได้ฉบับที่สมบูรณ์ตามที่ทรงตั้งพระราชหฤทัย

พระราชภารกิจในการทะนุบำรุงบทละครนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงครองสิริราชสมบัติแล้วได้ทรงเอาพระราชหฤทัยใส่สืบทอดต่อมา โดยทรงพระราชนิพนธ์บทละครสำหรับเล่นทั้ง **ละครนอก** และ **ละครใน** วิธีการซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ จะโปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี นำไปคิดวิธีรำให้ตรงกับบทโดยไม่ติดขัดทั้งจังหวะและกระบวนท่ารำ จนเห็นว่างามที่สุดแล้วจึงรำถวายทอดพระเนตร เพื่อมีพระบรมราชวินิจฉัยใช้เป็นแบบแผนของละครรำสืบไป กล่าวกันว่าละครรำของไทยในสมัยรัชกาลที่ ๒ ได้รับการฟื้นฟูให้เจริญสูงสุดกว่าสมัยใด

บทละครซึ่งทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ในรัชสมัยมี ๗ เรื่อง เรื่องแรก คือ **ละครในเรื่องอิเหนา** ทรงตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง อีก ๖ เรื่อง เป็น **บทละครนอก** ทรงเลือกเฉพาะตอนสำหรับเล่นละครได้แก่ **เรื่องไชยเชษฐา ภาวี มณีพิชัย สังข์ศิลป์ชัย ไกรทอง และสังข์ทอง** กล่าวกันว่าบทละครนอกพระราชนิพนธ์มีความเหมาะสมตามลักษณะและความมุ่งหมายของการแสดงละครโดยครบถ้วน เช่น ดำเนินเรื่องรวดเร็ว จังหวะเพลงกระชับ ท่ารำยาวว่องไวกระฉับกระเฉง ไม่อ่อนช้อยนวนานดัดแต่งงดงาม มีบทกลกบขันเล่นได้เต็มฝีมือ ไม่มีข้อบັงคับ

ส่วนบทละครในก็ทรงรักษาแบบฉบับตามลักษณะของละครใน เช่น กระบวนท่ารำยาวต้องงดงามแหล่มช้อย มีความถูกต้องตามราชประเพณีและบทกลอนไพเราะ ดังเช่น **บทพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา** แม้ไม่มีสัมผัสในก็ไพเราะอย่างยิ่ง เป็นลักษณะสร้างสรรค์เฉพาะพระองค์โดยแท้

อาจารย์ เรวดี สายาคม ผู้เชี่ยวชาญการสอนนาฏศิลป์ไทย วิทยาลัยนาฏศิลป์ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดนครปฐม กล่าวว่า “พระองค์ท่านทรงเป็นทั้งผู้พระราชนิพนธ์ และก็เป็นผู้ที่ปรังแต่ง และก็เป็นผู้ที่คัดเลือก หมายถึงว่าบทละคร โดยเฉพาะบทละครในซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดของกลอนบทละครรำ การแสดงบทละครใน จริงๆ นั้น เป็นการไขว่กระบวนท่ารำเป็นหลัก แต่ถ้าละครนอกนั้นเป็นการเน้นการดำเนินเรื่องให้เป็นไปอย่างรวดเร็วและกระชับ”

ความสนุกครึกครื้นด้วยนาฏดุริยางค์ของกรุงเทพมหานครในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีภาพตามที่พรรณนาอยู่ในโคลงต้นเฉลิมพระเกียรติที่ว่า

โรงรำครั้นครั้น	เครื่องเสียง
เสนาสนันไพณเพลง	พาทยก้อง
เจริญสุขเขมเวียง	วังราช
เฉื่อยฉ่ำระบำร้อง	เรื้อยเสียงฯ

ตอนที่ ๔๙ การทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม : ยุคทองของกวี

หากจะเปรียบแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นยุคทองแห่งวรรณคดีสมัยอยุธยา แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เป็นประจักษ์ยุคทองของกวีสมัยรัตนโกสินทร์

เพราะในรัชสมัยนี้ นอกจากพระเจ้าแผ่นดินจะทรงพระปรีชาสามารถเป็นกวีด้วยพระองค์เองแล้ว ยังทรงพระกรุณาให้ผู้เชี่ยวชาญเชิงกวีทั้งหลายได้เข้าเฝ้าถวายงานโดยใกล้ชิด ดังที่กวีคู่พระราชหฤทัยพรรณนาพระราชจริยวัตรเฉลิมพระเกียรติไว้ เช่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะดำรงพระยศ พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงพระราชนิพนธ์บทยอพระเกียรติว่า

● พระทรงประกอบเกี้ยว	ศีลทาน
ธรงสถิตรองการ	ถูกต้อง
พระญาณยิ่งพิศฎาร	ดัดโลกย์
ธรงนิพนธ์เพราะพร้อม	พรา้พร้อมเรื่องรำ ฯ

พระยาตรัง หรือ พระยาตรังคภูมาภิบาล กวีไวยาธกถา รับราชการในกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แต่งโคลงต้นเฉลิมพระเกียรติพรรณนาบรรยากาศเมื่อทรงสำราญพระราชหฤทัยทรงพระราชนิพนธ์งานกวีในสวนขวาว่า

● บางประทับที่นั่งน้ำ	แนวใน
บางล่องบางลำพาย	เชิดช้อย
บางพินพิโรคล	ครวญคร่ำ
สักกระวาดอกสร้อย	เสร็จทรง ฯ

นายนรินทร์ธิเบศร์ (อิน) พรรณนาท้ายโคลงนิราศนรินทร์ เป็นบรรยากาศที่อยู่ท่ามกลางกวีเอกมากมายว่า

● โคลงเรื่องนิราศนี้	นรินทร์อิน
รองบาทบวรวังถวิล	ว่าไว้
บทใดปราชญ์ปวงฉิน	เชิญเปลี่ยน แปลงพอ
ปรุ้งเปรียบเสาวคนธ์ไล่	เลือกลื้มตมดู

และ **สุนทรภู่** กวีเอก ซึ่งโปรดให้แสดงฝีมือต่อบทกวีเมื่อทรงติดขัด เป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่ง เมื่อสิ้นรัชกาลสุนทรภู่ย้อนรำลึกถึงพระมหากษัตริย์องค์ที่เคยได้รับ ไว้ในนิราศภูเขาทองว่า

ถึงหน้าวังดังหนึ่งใจจะขาด	คิดถึงบาทบพิตรอดิศร
ไ้ผ่านเกล้าเจ้าประคุณของสุนทร	แต่ปางก่อนเคยเฝ้าทุกเช้าเย็น
เคยหมอบใกล้ได้กลิ่นสุคนธ์ตลบ	ละอองอบรสรื่นชื่นนาคา
สิ้นแผ่นดินสิ้นรสสุคนธา	วาสนาเราก็น่าเหมือนกลิ่นสุคนธ์

ภาพลักษณ์ที่เหล่ากวีในรัชสมัยฝากไว้ในแผ่นดินนี้ ล้วนเป็นประจักษ์พยานว่า รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เป็นยุคทองแห่งกวีโดยแท้

ตอนที่ ๕๐ แผ่นดินพระพุทธเลิศหล้า ร่มเย็น

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร ภูบาลสิงหนาท และพระยาศรีสุริยราชวรานุเคราะห์ ภูบาลสิงหนาท เสด็จไปทอดพระเนตรที่วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร ภูบาลสิงหนาท เสด็จไปทอดพระเนตรที่วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุริยราชวรานุเคราะห์ ภูบาลสิงหนาท เสด็จไปทอดพระเนตรที่วัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร

รายเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยบั้นนี้ คือภาพความมั่นคงของราชธานี ความร่มเย็นเป็นสุขของอาณาประชาราษฎร์และความวิจิตรตระการตาเป็นเกียรติยศยิ่งของพระนคร เป็นพระราชกรณียกิจ พระราชจริยวัตรทั้งปวงที่ทรงสืบสานพระราชภารกิจต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงสร้างสรรสิ่งใหม่ และทรงวางรากฐานความเจริญที่ยั่งยืนถาวรไว้แก่บ้านเมืองมาตลอดรัชสมัย

ความมั่นคงของบ้านเมืองนั้น ทรงดำเนินวิเทศาภิบาล จัดการปกครองและป้องกันขอบเขตอาณาไปพร้อมกัน เช่น โปรดให้พระราชวงศานุวงศ์ช่วยพระราชกิจน้อยใหญ่ สถาปนาผู้ครองหัวเมืองฝ่ายเหนือขึ้นเป็นเจ้า คัดสรรผู้ทรงไว้วางพระราชหฤทัยไปปกครองหัวเมืองปักษ์ใต้ และโปรดให้สร้างเมืองป้อมปราการปากน้ำเจ้าพระยาเตรียมพร้อมรับศึกทางทะเล

ส่วนความร่มเย็นเป็นสุขของราษฎรชาวเมือง นอกจากทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ด้านการทำมาหากิน การประกอบอาชีพ เศรษฐกิจการค้า และการเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติต่างๆ ยังทรงส่งเสริมด้านจิตใจ ด้วยการทะนุบำรุงการพระศาสนาทั้งฝ่ายสงฆ์และฆราวาส เช่น โปรดให้ฟื้นฟู พระราชพิธีวิสาขบูชา อาราธนาพระสงฆ์แต่งหนังสือไวยาทานุสาสนี อบรมพระภิกษุทั่วพระนคร สังคายนารบสวนมนต์ แต่งซ่อม มหาชาติคำหลวง เป็นต้น

และสิ่งสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน คือ โปรดให้ทะนุบำรุงศิลปกรรมทุกสาขา จนได้ชื่อว่าเป็นยุคทองแห่งศิลปะและวรรณคดี อีกทั้งยังทรงเป็นศิลปินด้วยพระองค์เอง ทรงทะนุบำรุงช่างและเหล่าทวิให้ได้แสดงฝีมืออย่างเต็มความสามารถ การนาฏดุริยางคศิลป์ โขน ละคร งานกรีนพจน์ บทพระราชนิพนธ์ บทโขน บทละคร และบทกวีที่ไพเราะจึงได้รับการฟื้นฟูขึ้นพร้อมกัน

ด้านโบราณราชประเพณีซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถทรงวางรากฐานไว้เกือบครบถ้วนแล้วนั้น โปรดให้สร้างเสริมให้สมบูรณ์ตามแบบอย่างที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่า เช่น พระราชพิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งโปรดให้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์

หากเปรียบเวลา ๒๗ ปี แห่งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือช่วงแห่งการสร้างบ้านสร้างเมืองให้กลับมั่นคงเป็นราชธานีที่ยั่งยืนถาวร ตลอดรัชสมัย ๑๖ ปี ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงครองราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถตราบจนเสด็จสวรรคต ในวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๓๖๗ นับเป็นยุคสมัยแห่งการฟื้นฟูทางด้านศิลปวัฒนธรรมทุกสาขา ซึ่งมีความสำคัญยิ่งประดุจอารมณ์ประดับพระนครเช่นกัน กรุงเทพมหานครเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๒ จึงมีความพร้อมสรรพที่จะพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าในทุกด้านไปพร้อมกับนานาประเทศ

รายนามคณะอนุกรรมการ จัดทำคู่มือบทสารคดีโทรทัศน์เฉลิมพระเกียรติ เนื่องในวันสำคัญของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์

๑. พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี	อนุกรรมการที่ปรึกษา
๒. พลเอก จรัส กุลละวณิชย์	ประธานอนุกรรมการ
๓. พลตำรวจโท กิตติโชติ แสงนิล	รองประธานอนุกรรมการ
๔. ศาสตราจารย์ไกรสิทธิ์ ตันติศิรินทร์	รองประธานอนุกรรมการ
๕. เลขาธิการบริหารโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย	อนุกรรมการ
๖. ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ	อนุกรรมการ
๗. คุณหญิงคณิดา เลชะกุล	อนุกรรมการ
๘. นางฉวีวรรณ จันทรัตน์	อนุกรรมการ
๙. นางนราพร จันทรโอชา	อนุกรรมการ
๑๐. นางสาวบุหลง ศรีกนก	อนุกรรมการ
๑๑. นายประสพโชค อ่อนกอ	อนุกรรมการ
๑๒. หม่อมราชวงศ์พิศवास นาคความนิช	อนุกรรมการ
๑๓. นางสาวไหม จบกมลศึก	อนุกรรมการ
๑๔. นางสาวสมลักษณ์ วงศ์งามขำ	อนุกรรมการ
๑๕. นายพจน์ ใจชาญสุขกิจ	อนุกรรมการ
๑๖. นางสุรีพร เกียรตินาวิน	อนุกรรมการและเลขานุการ
๑๗. นางรัชนี ศรีสุข	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๘. นางสาวนฤมล เกษสาคร	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ
๑๙. นางสาวนาริรัตน์ หล้าพรหม	อนุกรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

บรรณาธิการ

คุณหญิงคณิดา เลชะกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นางสาวบุหลง ศรีกนก

นางสุรีพร เกียรตินาวิน

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ
สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี